

ชุมชนพาณิชยกรรมเก่าวังกรด : มิติทางประวัติศาสตร์ การนิยามความหมาย และ การฟื้นฟู

พรรณนิภา ปิณฑวนิช

นักวิจัย ศูนย์วิจัยและบูรณาการภาพพื้นที่และสังคม, มหาวิทยาลัยศรีปทุม

สุชล มัลลิกะมาลย์

นักวิจัย ศูนย์วิจัยและบูรณาการภาพพื้นที่และสังคม, มหาวิทยาลัยศรีปทุม

บทคัดย่อ

โครงการนี้เป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาความซับซ้อนและความทึบหมองของชุมชนวังกรด จังหวัดพิจิตร การปฏิบัติงานเป็นการบูรณาการระหว่าง งานเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กระบวนการมีส่วนร่วม และ การออกแบบเพื่อปรับปรุงสภาพการใช้งานของอาคารและพื้นที่ โดยบทความนี้จะสะท้อนถึงการใช้กิจกรรมการเขียนประวัติศาสตร์ในระดับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน และในระดับประวัติศาสตร์ครัวเรือนเพื่อเป็นการขับเคลื่อนกลไกการฟื้นฟูชุมชน เครื่องมือที่ใช้ในกิจกรรมการเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้คือ การสัมภาษณ์, การทบทวนวรรณกรรม (เอกสารเก่า) การจัดเวทีสาธารณะในการแลกเปลี่ยนประเด็นทางประวัติศาสตร์ และการจัดทำป้ายประวัติศาสตร์ครัวเรือน ประโยชน์ที่ได้รับของกิจกรรมเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์เหล่านี้ ในทางตรงคือการเกิดขึ้นของชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ และประโยชน์ที่ได้รับในทางอ้อมคือความตื่นตัวของชุมชนซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญอันจะนำไปสู่ขั้นตอนประชาคมและการตีความประวัติศาสตร์

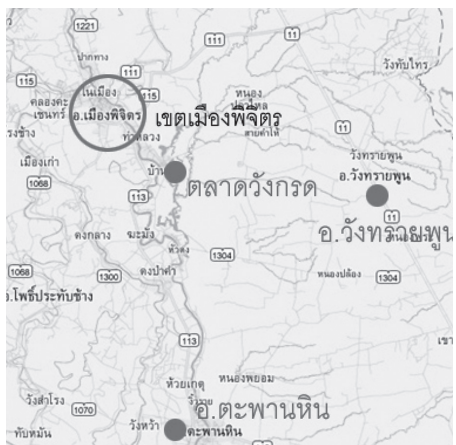
การเปลี่ยนสภาพชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ไปสู่กระบวนการฟื้นฟูระยะยาว ทำโดยอาศัยการมีส่วนร่วมทั้งจากชุมชน นักวิจัย รวมถึงนักออกแบบบางส่วนจากภายนอกผ่านการประชุมกลุ่มย่อยและประชาคม เพื่อนำเสนอความเป็นไปได้ในการตีความประวัติศาสตร์ และการใช้งานอาคารใหม่ กรณีศึกษาที่ได้ยกมานำเสนอในบทความนี้มีตัวอย่างคือ การประยุกต์พื้นที่ใต้ชายคาที่ถูกทิ้งร้างไปเป็นเป็นทางสัญจรร่วมหน้าอาคาร และการประยุกต์พื้นที่หน้าร้านที่เลิกใช้แล้วไปเป็นพื้นที่ในการจัดแสดงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

กิจกรรมการฟื้นฟูที่ได้จัดทำในโครงการนาร่องได้ส่งผลกระทบเชิงบวกในวงกว้างต่อชุมชน กล่าวคือ ได้เกิดการขยายผลอย่างเป็นอิสระโดยชุมชนเอง ดังเช่น การเกิดพื้นที่จัดแสดงประวัติศาสตร์ในพื้นที่ส่วนพาณิชยกรรมที่เลิกในหลายหลัง การเกิดความพยายามที่จะปรับปรุงอาคารด้วยตนโดยเคารพต่อบรรยากาศองค์รวม ในส่วนของกลุ่มทางสังคมได้เกิดการรวมกลุ่มของพ่อค้า แม่ค้าเพื่อการจัดกิจกรรมตลาดอาหารทุกวันหยุดสุดสัปดาห์

คำสำคัญ : การฟื้นฟู, อนุรักษ์, ประวัติศาสตร์, การมีส่วนร่วมของชุมชน, การประยุกต์ใช้อาคาร

บทนำ

ชุมชนพาณิชยกรรมเก่าวังกรดตั้งอยู่ที่ เขตตำบลบ้านบุ่ง อำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นในบริเวณจุดเชื่อมต่อระหว่างท่าเรือลำน้ำน่านไปยังสถานีรถไฟวังกรด การตั้งถิ่นฐานและขยายตัวของชุมชนเชื่อว่าเริ่มเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ในช่วงมีการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ ในขณะนั้นลำน้ำน่านได้ถูกใช้เป็นเส้นทางสายหลักในการขนส่งข้าวจากอำเภอโดยรอบมีอันมี อำเภอหัวดง, ตะพานหิน, วังทรายพูน, สากเหล็ก มารวมกันที่ชุมชนวังกรดเพื่อขนส่งตามรถไฟเที่ยวล่องไปยังกรุงเทพมหานคร ชุมชนวังกรดจึงเป็นเสมือนพื้นที่จุดยุทธศาสตร์การค้าที่สำคัญที่ควบคุมการค้าขายในบริเวณที่ราบลุ่มลำน้ำน่าน แต่เศรษฐกิจของชุมชนก็ได้ซบเซาลงผันผวนกับการเติบโตของเมือง (Urbanization) ตั้งแต่มีการตัดถนนระหว่างจังหวัดพิษณุโลกและพิจิตร และเส้นทางขนถ่ายสินค้าเริ่มเปลี่ยนจากทางน้ำมาเป็นทางบก ชุมชนจึงได้ค่อยๆ เสื่อมสถานะภาพข้างต้นไป



โครงการฟื้นฟูชุมชนพาณิชยกรรมเก่าวังกรดนี้เป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งได้รับทุนวิจัยสนับสนุนจากสำนักงานการเคหะแห่งชาติ และดำเนินการโดยศูนย์วิจัยและบูรณาการภาพพื้นที่และสังคม มหาวิทยาลัยศรีปทุม บทความที่นำเสนอในที่นี้จะสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการริเริ่มการฟื้นฟูชุมชนโดยใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการกระตุ้น และใช้การมีส่วนร่วมผ่านประชาคมเพื่อสร้างกลไกในการกำหนดนโยบายและแผนการฟื้นฟู ในการนำเสนอ บทความนี้ จะแบ่งโครงการสร้างการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วนคือ ก) การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ข) การสำรวจทางกายภาพและการประเมินสภาพปัจจุบัน ค) กลยุทธ์และประเด็นในการฟื้นฟูชุมชน

1. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนกับแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนพาณิชยกรรมวังกรด

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นลักษณะการศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านคำบอกเล่า (Oral history) และความทรงจำของคนในชุมชนโดยเฉพาะคนสูงอายุที่อยู่ในชุมชน เรียกได้ว่าเป็นการเขียนประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

โดยคนในท้องถิ่นหรือในชุมชนเอง เพื่อประโยชน์ในการนิยามอัตลักษณ์ชุมชน ทั้งในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการอธิบายตนเองของชุมชน และการสื่อความหมายอัตลักษณ์ชุมชนต่อสังคมการศึกษาประวัติศาสตร์ลักษณะนี้ จัตรีทิพย์ นาดสุภา (2540) ได้กล่าวไว้ว่า สารของการศึกษาประวัติศาสตร์ลักษณะนี้สอดคล้องกับความนึกคิดของชาวชุมชน รวมทั้งสามารถเข้าถึงคนในชุมชนได้มากขึ้น เนื่องจากเป็นประวัติศาสตร์ที่คนในชุมชนร่วมกันเขียนขึ้นมาเอง ทั้งยังเกี่ยวพันโดยตรงกับการรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชน และการพัฒนาโดยเน้นศักยภาพของท้องถิ่น

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน (Community history) และประวัติศาสตร์ครัวเรือน (Family history) ของชุมชนพาณิชยกรรมวังกรดนั้น เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ในระดับชุมชนที่มุ่งเน้นกระบวนการการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นสำคัญ มีกระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัย (คนนอก) และชาวชุมชน (คนใน) เรียนรู้ร่วมกันอย่างเสมอภาคทั้งการกำหนดเป้าหมาย และกรอบการศึกษาร่วมกัน, การเก็บข้อมูล, และขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการแปลงข้อมูลเป็นเครื่องมือทางประวัติศาสตร์

ประเด็นปัญหาหนึ่งของชุมชนในย่านพาณิชยกรรมวังกรด คือ ชุมชนยังขาดสมรรถนะในการรวมตัวเป็นกลุ่มอย่างเข้มแข็ง, การไม่คุ้นชินกับการแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็น รวมทั้งการขาดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาบ้านและชุมชนที่อยู่อาศัยในเชิงการอนุรักษ์คุณค่า การสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วม ทำให้ชุมชนเกิดความมั่นใจในศักยภาพของตน และเกิดความตื่นตัว มีแรงบันดาลใจในการอนุรักษ์ พื้นฟู และพัฒนาชุมชน

การศึกษาทางประวัติศาสตร์ชุมชนนอกจากเป็นการพัฒนาการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นสร้างพลังในการขับเคลื่อนของชุมชนด้วย กระบวนการการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ร่วมกันของชุมชนวังกรดประกอบไปด้วย

1) การเปิดพื้นที่ในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาประวัติศาสตร์ของตนเอง

1.1) **ระดมความคิดเห็นเพื่อกำหนดเป้าหมาย** และขอบเขตของการศึกษาประวัติศาสตร์ร่วมกัน โดยผู้วิจัยในฐานะคนนอกพื้นที่ เป็นผู้กำหนดขอบเขตการศึกษา และกรอบการศึกษาแบบภาพกว้าง เพื่อเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีการแลกเปลี่ยน โดยเครื่องมือที่ใช้ร่วมกัน คือ ภาพแผนผังชุมชน เป็นการทดลองเพื่อวิเคราะห์ปฏิกิริยา และการตอบรับของคนในชุมชน การเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมนี้ ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาคุณค่าชุมชนในมิติด้านประวัติศาสตร์ ผลักดันให้เกิด “นักวิจัยคนใน” หรือนักประวัติศาสตร์จากชุมชน ที่ลงมือในการเก็บข้อมูลชุมชนด้วยการสัมภาษณ์ รวมทั้งการใช้ประสบการณ์ของตนเอง บันทึกเป็นประวัติศาสตร์ชุมชนในมุมมองของตนเองขึ้น



คุณพงศ์พันธ์ ศิริชื่นวิจิตร นักประวัติศาสตร์ในชุมชนและสมุดบันทึกประวัติศาสตร์ที่เรียบเรียงขึ้นเอง



การประชุมระดมความคิดเห็นกำหนดกรอบและเป้าหมายการศึกษาประวัติศาสตร์ร่วมกัน
ใช้แผนผังชุมชนเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและการทำความเข้าใจพื้นที่ร่วมกัน

1.2) **การสัมภาษณ์เชิงลึก** การตั้งประสบการณ์ร่วมกันทางประวัติศาสตร์ของคนในชุมชน ด้วยการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก ทั้งความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ร่วมกันของคนในพื้นที่ และความทรงจำเฉพาะบุคคลอันเกี่ยวกับประวัติและสาแหรกของครอบครัว เปิดพื้นที่ถกเถียงในวงครอบครัวในประวัติและความทรงจำของแต่ละครัวเรือน ขยายไปถึงความแตกต่างและความขัดแย้งกันของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบรรยากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เนื่องจากความทรงจำและการตีความเฉพาะตนที่แตกต่างกันไป กิจกรรมการสัมภาษณ์ช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชน เกิดความสนใจในความเป็นมาของครอบครัว ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของตนต่อชุมชน เกิดพลังมีความเป็นตัวของตัวเอง กระตุ้นความอยากรู้และการศึกษาที่มาของตนเอง รวมทั้งเกิดการรวมกลุ่มกันถกเถียงรับฟังข้อมูลจากกลุ่มมากยิ่งขึ้น

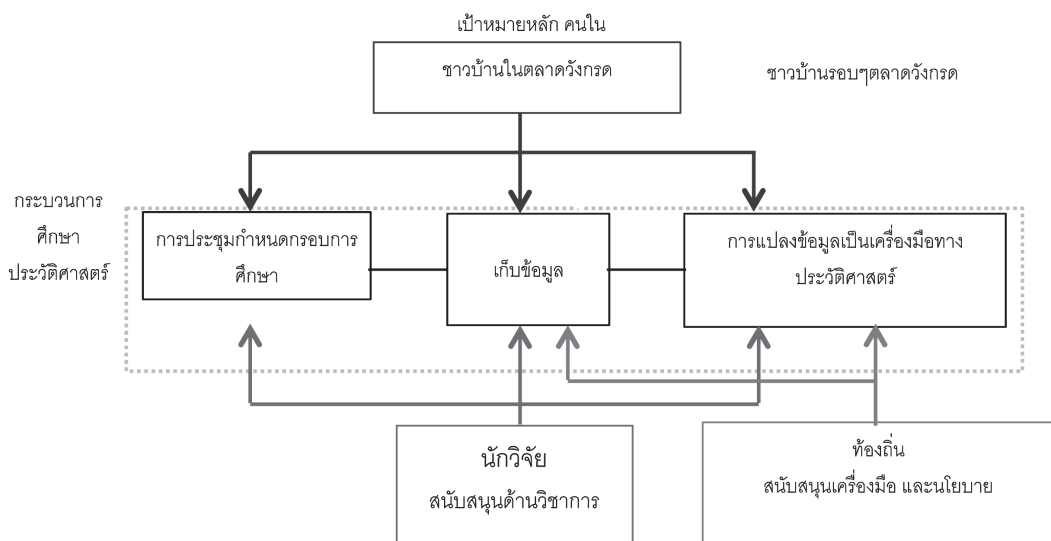
1.3) **ร่วมกันเขียนประวัติศาสตร์ชุมชน** การจัดเสวนาและประชาคมเป็นการเปิดพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนในวงที่กว้างกว่าการสัมภาษณ์เชิงลึก ทำให้เกิดการทบทวนข้อมูล การร่วมตัดสินใจ และกำหนดขอบเขตในการทำงานในระหว่างการทำนิเวศในรายละเอียดมากขึ้น ในการดำเนินงานนี้ได้มีการนำเสนอแนวคิดการ “เปิดประตูบ้าน” เพื่อสื่อสารอัตลักษณ์ของครัวเรือนและของชุมชนสู่สาธารณะ ให้ทุกๆ บ้านในตลาดดงกรดเป็นเสมือนแหล่งเรียนรู้ที่ยังมีชีวิต เป็นการฟื้นฟูบรรยากาศของตลาดให้กลับมามีชีวิตชีวาในเบื้องต้น

2) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และเสริมสร้างด้านวิชาการ

ในกระบวนการการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ย่านพาณิชย์กรรมวังครดร่วมกัน กลุ่มเป้าหมายหลัก คือ คนในชุมชน (คนใน) ที่มีนักวิจัย (คนนอก) ช่วยหนุนเสริม และสนับสนุนในด้านกระบวนการการศึกษาตามหลักทางวิชาการ รวมทั้ง

การตีความ สรุประเด็น ซึ่งจะทำงานร่วมกันในขั้นตอนของการประชุมกำหนดพื้นที่ ขอบเขต และการเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์

การสร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือเป็นสิ่งจำเป็นที่สำคัญอันหนึ่ง อันจะทำให้การใช้ชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์เป็นหลักในการขับเคลื่อนพลังชุมชน เพื่อนำไปสู่แนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟู และพัฒนาที่อยู่อาศัย จึงมีการประสานเครือข่ายความร่วมมือ ด้านการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไปยัง องค์การท่องเที่ยว (เทศบาลตำบลวังกรด) รวมทั้ง องค์กระต๊อบจังหวัด (สำนักวัฒนธรรมจังหวัดพิจิตร) ซึ่งสนับสนุนเครื่องมือการเก็บข้อมูล รวมทั้งนโยบายที่สอดคล้องกับแผนและแนวทางในการฟื้นฟูตลาดวังกรดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น



แสดงกระบวนการการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน ร่วมกันระหว่างชุมชนและนักวิจัย

ชุดความรู้ด้านประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นเอง (Historiography) นี้แบ่งได้เป็นได้ 2 ส่วนหลักคือ 1) **ประวัติศาสตร์ชุมชน** และ 2) **ประวัติศาสตร์ครัวเรือน**ซึ่งนำมาเป็นฐานในการวิเคราะห์หาแนวทางการอนุรักษ์ พื้นฟูและ พัฒนาทั้งด้านกายภาพ คุณภาพชีวิต วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ประเพณีและกิจกรรมด้านวัฒนธรรม

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชนวังกรด

พื้นที่ย่านพาณิชย์กรรมวังกรด จัดเป็นชุมชนการค้าริมแม่น้ำอีกแห่งหนึ่ง ที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นชาวไทยเชื้อสายจีน ประกอบอาชีพค้าขาย เป็นชุมทางการค้าทั้งทางน้ำและทางบก ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงตามการเติบโตและขยายตัวของเศรษฐกิจ โดยเฉพาะจากการสร้างทางรถไฟสายเหนือ และสถานีรถไฟวังกรด พื้นที่ในบริเวณชุมชนวังกรดในปัจจุบัน เดิมมีชื่อ “ชุมชนบ้านท่าอี่เต่า” ขึ้นกับตำบลในเมือง หรือตำบลท่าหลวงในปัจจุบัน เมื่อมีกำหนดแรกคือ กำหนดหมาย ที่มีภูมิลาเนาอยู่บ้านบึง ทางราชการจึงโอนชุมชนบริเวณบ้านท่าอี่เต่า มาขึ้นกับตำบลบ้านบึงหมู่ที่ 1

ตลาด “วังกรด” เดิมคือ “วังกลม” ชื่อ “วังกลม” น่าจะมาจากชื่อของห้วงน้ำที่หมุนเป็นวงกลมใกล้วัดวังกลม พื้นที่นี้น่าจะเป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายมาแต่เดิม เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อยู่ริมแม่น้ำ ซึ่งสะดวกในการติดต่อคมนาคมทางน้ำ เมื่อการค้าเจริญขึ้นชุมชนมีการขยายตัวมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์โปรดให้มีการสร้างทางรถไฟขึ้นในประเทศไทย ทางรถไฟสายเหนือเริ่มดำเนินการสร้างในปี พ.ศ. 2444 สถานีรถไฟวังกรดน่าจะถูกสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างทางรถไฟสายปากน้ำโพ-พิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2450 แต่เดิมนั้นมีชื่อว่า “สถานีรถไฟวังกลม” ตามชื่อของชุมชนในสมัยนั้น ทำให้ชุมชนแห่งนี้เป็นที่ที่มีความสะดวกในการติดต่อ คมนาคม เชื่อมต่อกับชุมชนอื่นๆ มากขึ้นง่ายต่อการเข้าถึงมากกว่าการเดินทางเข้าไปยังตัวเมืองพิจิตร ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีสะพานข้ามแม่น้ำ สถานีรถไฟวังกลมได้มีการเปลี่ยนชื่อเป็นสถานีรถไฟวังกรด เนื่องจากชื่อ “วังกลม” ซ้ำกับชื่อสถานีรถไฟแห่งหนึ่งทางภาคอีสาน ชุมชนบริเวณนี้จึงเรียกชื่อตามเป็น “ชุมชนวังกรด”

เมื่อมีทางรถไฟ การค้าขายและเศรษฐกิจในชุมชนก็มีความเจริญมากยิ่งขึ้น เป็นศูนย์กลางการค้าที่มีทางคมนาคมสะดวก 3 ทาง คือ ทางรถไฟ ทางถนน (เกวียน) และทางเรือ จึงมีการริเริ่มและสนับสนุนคนในชุมชนให้สร้างตลาดขึ้นโดย “หลวงประเทืองคดี” คหบดีในชุมชนซึ่งมีอาชีพรับราชการเป็นอัยการ

ชุมชนวังกรดช่วงเริ่มสร้างตลาดและก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2

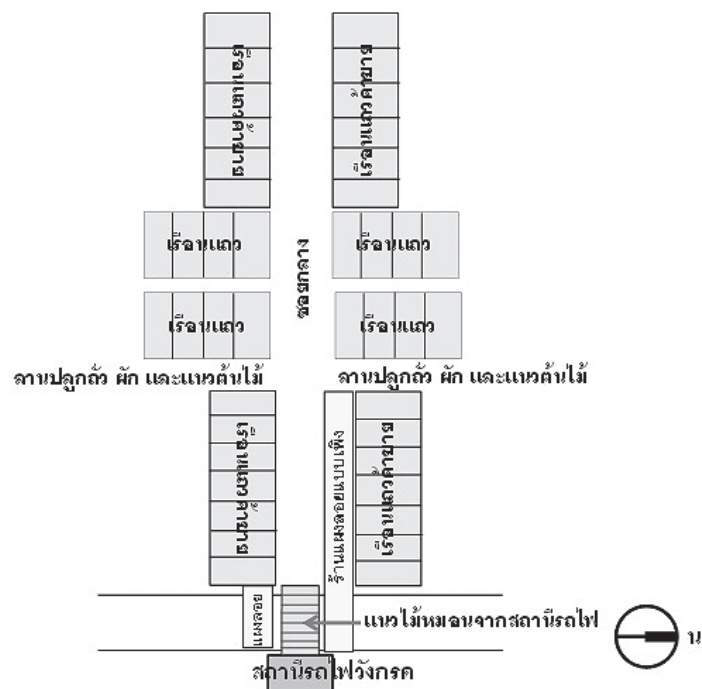
จากการสัมภาษณ์แม้ไม่ได้ข้อมูลด้านตำแหน่งที่ตั้ง และสภาพของบ้านเรือนในชุมชนที่ชัดเจน แต่สามารถประมวลสันนิษฐานได้ว่า ก่อนการสร้างตลาดนั้น การตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนน่าจะเป็นแบบกระจายตัวกันอยู่บนพื้นที่ในลักษณะของหมู่บ้านชาวนาในลุ่มน้ำภาคเหนือตอนล่าง ที่มีการประกอบอาชีพทั้งค้าขาย และเกษตรกรรม เมื่อหลวงประเทืองคดี ริเริ่มการสร้างตลาด ลักษณะที่อยู่อาศัยก็เปลี่ยนไปเป็นแบบเรือนแถวไม้ มีทั้งปลูกเพื่อให้เช่า และปลูกโดยเจ้าของที่ดิน ซึ่งมีลักษณะเป็นการสร้างเรือนแถวของตนเองเรียงต่อกันไป

ในระยะแรกลักษณะชุมชนเป็นเรือนแถวไม้เรียงตัวตามแนวตะวันออก-ตะวันตก จากสถานีรถไฟถึงริมแม่น้ำน่าน โดยน่าจะสร้างบนพื้นที่บริเวณชอยกลางตั้งแต่บ้านตั้งเต็กไต้เป็นแห่งแรก ลักษณะเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ซึ่งยังมีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน เรือนไม้ชั้นเดียวนี้ ไม่ได้มีการสร้างขึ้นพร้อมกันทั้งหมด แต่จะทยอยกันสร้างเรียงตัวกันไป เรือนบางหลังน่าจะมีการสร้างมาก่อนการมีสถานี เมื่อสร้างสถานีรถไฟแล้วจึงมีการสร้างต่อเพิ่มเติมตามพื้นที่ว่างที่มีอยู่จากหน้าสถานีรถไฟลงมายังชอยกลาง มีลักษณะเป็นสะพานไม้ห่มอนรถไฟ ทางด้านล่างเป็นคลองสามารถนำเรือเข้ามาจอดสำหรับรับส่งสินค้าได้ เนื่องจากการค้าในชุมชนวังกรดเจริญมาก มีการนำของมาค้าขายแลกเปลี่ยนกันจากผู้คนในต่างชุมชน เช่น บ้านบุง ลักเหล็ก ท่ากระดาน ไคชุมแสง ในระยะทางที่ใช้การเดินทางไป-กลับด้วยเกวียน 1 วัน 1 คืน พื้นที่บริเวณนี้ ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงเต็มไปด้วยเรือนแถวไม้อยู่อาศัย และตลาดแผงลอยอยู่ 2 ข้างทาง ตลาดแผงลอยนี้เป็นตลาดสดมีลักษณะเป็นแผงลอยไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงปั้นหยา บริเวณเรือนแถวไม้แนวเหนือ-ใต้ในสมัยนั้นเป็นที่ว่าง มีสวนผัก และลานถั่วของคนในชุมชน ที่ผูกวัวควายและเกวียน สำหรับผู้คนที่มาซื้อของ-ส่งของ



ภาพถ่ายเก่าบริเวณหน้าสถานีรถไฟวังกรด แสดงบริเวณสะพานไม้หมอนจากหน้าสถานีรถไฟลงมายังชอยกลาง
ที่สองข้างทางจะมีร้านค้าแบบแผงลอย (ที่มา : ภาพจากคุณพงษ์พันธ์ ศิริชื่นวิจิตร)

แม่น้ำน่าน

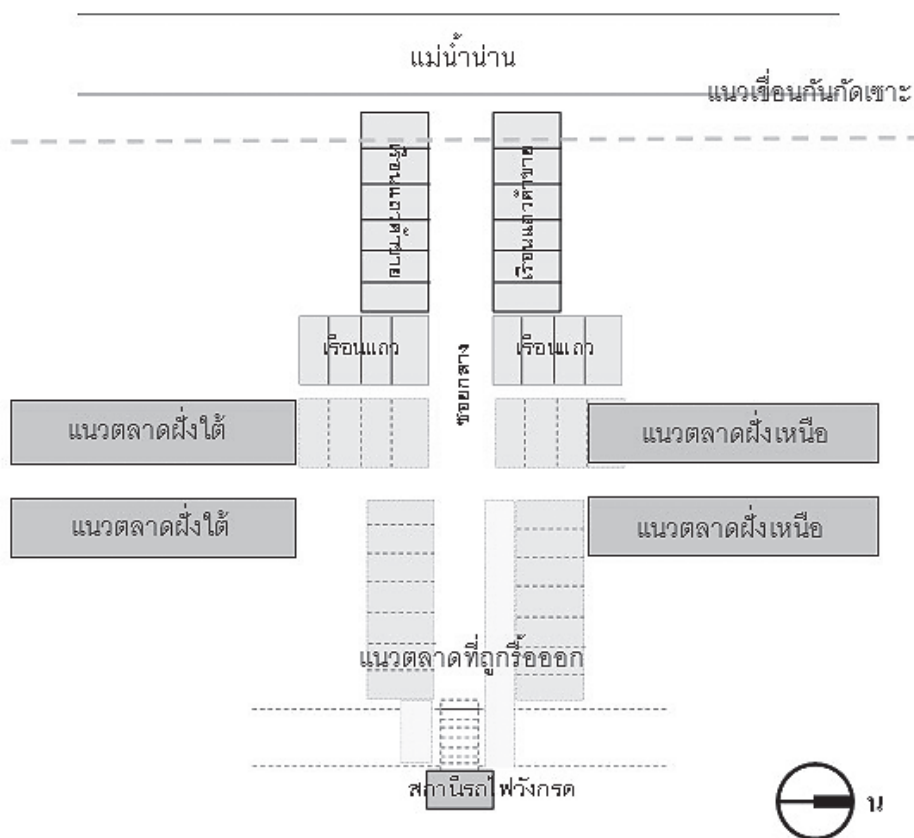


ภาพจำลองจากคำบอกเล่า แผนผังชุมชนตลาดวังกรด บริเวณชอยกลางตั้งแต่สถานีรถไฟถึงแม่น้ำน่าน
(เป็นเพียงภาพจำลองลักษณะการตั้งเรือน ไม่เทียบสัดส่วนและระยะจริง)

ชุมชนวังกรดช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากตลาดวังกรด เป็นพื้นที่สำคัญมีทางรถไฟและถนนที่ตัดกับทางรถไฟตัดผ่าน จึงโดนโจมตีบ่อยครั้ง ทำให้ต้องมีการสร้างหลุมหลบภัยไว้ในตลาด ซึ่งอยู่บริเวณแถวเหนือ-แถวใต้ในปัจจุบัน หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ทางรถไฟไทย ได้ให้ชาวบ้านและตลาดแผงลอยบริเวณหน้าสถานีออกทั้งหมดเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย และให้สร้างเรือนแถวไม้ 2 ชั้นบนพื้นที่ของการรถไฟ บริเวณที่ชาวบ้านเรียก แถวเหนือ-แถวใต้ ในปัจจุบัน ลักษณะของตลาดวังกรด จึงมีอาคารเรือนแถวไม้ที่วางตัวทั้งแนวตะวันออก-ตะวันตก และแนวเหนือ-ใต้ ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงสภาพทางด้านกายภาพของพื้นที่ตลาดวังกรด ยังมีผลกระทบจากการกัดเซาะตลิ่งของแม่น้ำน่าน ทำให้พื้นที่เดิมที่เคยอยู่ริมแม่น้ำถูกกัดเซาะเข้ามา ทำให้ต้องรื้อเรือนแถวไม้หลายหลังที่อยู่บริเวณริมตลิ่งลง และสร้างเขื่อนเพื่อกันการทลายของตลิ่ง



ภาพจำลองจากคำบอกเล่า แผนผังชุมชนตลาดวังกรด ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีการสร้างตลาดฝั่งเหนือและใต้ขึ้นแทนแนวตลาดที่ถูกรื้อ (เป็นเพียงภาพจำลองลักษณะการตั้งเรือน ไม่เทียบสัดส่วนและระยะจริง)

1.2 ประวัติศาสตร์ครัวเรือน

การศึกษาประวัติศาสตร์ครัวเรือน เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในรายละเอียดถึงระดับความทรงจำของครัวเรือน ผ่านทางวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth Interview) โดยใช้การตั้งประเด็นคำถามแบบกว้างๆ เน้นให้ผู้ถูกสัมภาษณ์บอกเล่าเรื่องราวจากความทรงจำ

การจัดทำประวัติศาสตร์ครัวเรือนได้กระตุ้นให้คนในครอบครัวได้ถกเถียงกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำเก่าๆ ข้อมูลที่ได้จากการทำประวัติศาสตร์ครัวเรือนจะสะท้อนถึงบรรยากาศความเป็นอยู่ของตลาดวังกรดในอดีต ความรู้เฉพาะทางในการประกอบอาชีพที่น่าสนใจเช่น อาชีพหมอต้าแย, อาชีพพรานล่าสัตว์ ไปจนถึงอาชีพบางอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของชุมชนเช่น การเปิดร้านขายทองถึง 3 ร้านตั้งอยู่ในซอยกลาง (ซอยเทศบาล 9) เป็นต้น

ลักษณะทางข้อมูลที่น่าสนใจอย่างหนึ่งของการทำประวัติศาสตร์ครัวเรือนคือความขัดแย้งกันของข้อมูลหนึ่งข้อมูลเหล่านี้ถูกเล่ามาจากความทรงจำ มุมมองเฉพาะบุคคลซึ่งเป็นการตีความเหตุการณ์ผ่านภาวะปัจเจกเฉพาะตัว ในเหตุการณ์หนึ่งจึงความเป็นไปได้ที่จะมีความเข้าใจอยู่หลายรูปแบบ งานทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากระเบียบวิธีประเภนี้จึงมีความหลากหลายสูงกล่าวว่าการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐาน และมีลักษณะที่แสดงนัยยะถึงความเป็นพหุนิยมทางประวัติศาสตร์ (Pluralism of History) ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจทางได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นความตื่นตัวเพื่อนำไปสู่การพูดคุยแลกเปลี่ยนมุมมองทางประวัติศาสตร์โดยทางที่มวิจิตรได้จัดทำเป็นป้ายผ้าเพื่อแขวนที่บริเวณชายคาของเรือนแถวในแต่ละหลัง ในบทความนี้ได้เลือกตัวอย่างที่น่าสนใจของประวัติศาสตร์บอกเล่ามานำเสนอ 3 ตัวอย่างดังต่อไปนี้

ร้านสำรวยโอสถ

คุณสำรวย นิ่มนุช บ้านเลขที่ 71 ม.1 ต.บ้านบุง

คุณสำรวย นิ่มนุช หรือหมอรวย ประกอบอาชีพและเปิดร้านขายยาแผนโบราณในตลาดวังกรดมาตั้งแต่ พ.ศ. 2506 โดยเรียนวิชาการรักษาและประกอบยาแผนโบราณมาจากคุณพ่อ ในสมัยก่อนคุณสำรวยรับปรุงยาเพื่อรักษาโรคทั้งยาแก้ลม อัมพาต ยาคลอด ยานัตถ์ และยาหลังคลอด แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาขายยาแผนปัจจุบันเป็นหลัก เพราะตัวยาที่จะนำมาปรุงยาแผนโบราณหายากเนื่องจากการรักษาด้วยแพทย์และยาแผนโบราณมีขึ้นตอนมาก ทั้งการต้องถูกขยำมาก่อนการรักษาและการหาวัตถุดิบให้ตรงตามฤดูกาล และคนไม่นิยม คุณสำรวยได้เล่าให้ฟังว่ากว่าจะมาปรุงยาแผนโบราณและรักษาได้ต้องท่องตำรายาและการรักษาให้ขึ้นใจ นอกจากนี้เมื่อปรุงยาเสร็จแล้วยังต้องทำพิธีปลุกเสกก่อนที่จะนำมาใช้งาน

ร้านขายทองโจ้ววันฮั่ว

คุณจินตนา ภูติยานันต์บ้านเลขที่ 74 ม.1 ต.บ้านบุง

ร้านโจ้ววันฮั่ว เดิมเป็นร้านขายทอง คุณจินตนาสืบทอดวิชาการทำทองมาจากเตี่ย และเริ่มทำทองมาตั้งแต่อายุประมาณ 13 ปี การทำทองและขายทองในสมัยก่อน จะใช้เทคนิคการสาน ถัก ขึ้นรูปโดยไม่ใช้การปั๊มลาย ในสมัยก่อนมีคนงานประมาณ 5 คน ในยุคที่ร้านกิจการเจริญรุ่งเรืองทองราคาบาทละประมาณ 370-380บาท ค่างานเส้นละประมาณ 20 บาท ถ้าเป็นเส้นละเฟื้องที่สาวๆ นิยมใส่ ค่างานจะอยู่ที่ประมาณเส้นละ 10 บาท ในสมัยก่อนมีทั้งชายที่ร้านและใส่กระเป๋าทาบไปขายตามที่ต่างๆ นอกจากวิชาทำทองแล้วคุณป้ายังเรียนการตกแต่งนาฬิกาด้วย คุณป้าจินตนาเลิกกิจการขายทองไปตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2530 หลังจากที่เลิกกิจการขายทองก็เปลี่ยนมาขายผลไม้อบและแช่อิ่มโดยใช้ชื่อว่า “จินตนาผลไม้ชาววัง”

ร้านฉั้วเชียงฮวดและร้านรักมิตร

คุณสงวน ไวยาวังมัย

ร้านฉั้วเชียงฮวด เป็นร้านของเตี้ยของคุณสงวน (เฮียเคน) ที่ทำอาชีพเย็บผ้า ตัดผ้าดำ เตี้ยของคุณสงวนเดินทางมาจากเมืองจีน โดยมีเสื้อผ้ามาแค่คนละชุด ก่อนที่จะมาประกอบ อาชีพตัดผ้าดำในตลาดวังกรด ก็รับจ้างหาบหินทำถนนอยู่ที่เพชรบูรณ์

แม่ของคุณสงวนเป็นคนวังกรด มีบ้านอยู่ในตลาดวังกรดอยู่เดิม เมื่อเตี้ยของคุณสงวนมาอยู่ที่ตลาดก็ประกอบอาชีพตัดผ้าดำขาย วันหนึ่งๆ ตัดได้ประมาณ 3-4 ไม้ ไม้หนึ่งได้กางเกงประมาณ 30 ตัว ในร้านมีคนงานอยู่ประมาณ 3 คน เมื่อเฮียเคนเรียนจบก็มาช่วยเตี้ยทำงานตัดผ้าดำต่อ ผ้าดำเป็น ผ้าสำหรับการตัดเสื้อผ้าใส่ทำงานโดยทั่วๆ ไป เช่น กางเกงขาก๊วย ผ้าที่ตัดจากร้านฉั้วเชียงฮวดจะมีตราสัญลักษณ์ สำหรับการปั้ม บนผ้า เป็นรูปสัตว์ต่างๆ เพื่อให้ลูกค้ารู้ว่าเป็นผ้าที่มาจากร้าน สมัยก่อนเมื่อคุณสงวนมีหน้าที่เป็นคนตัดผ้า และเย็บผ้า มีเตี้ยเป็นคนพับและปั้มตรา ส่วนที่ขายรับหน้าที่เป็นคนเอาผ้าไป ขายที่สักเหล็ก

เรือนไม้ 2 ชั้นหลังนี้ คุณสงวนอยู่มาตั้งแต่เกิด น่าจะมีอายุอยู่ราว 70-80 ปี ลักษณะของเรือนแถวที่นี้ จะสร้างให้มีช่องว่างระหว่างเรือน แบ่งโครงสร้างเรือน และผนังแต่ละเรือน ไม่ได้สร้างติดกันเป็นแถวๆ เหมือนกับเรือนแถวที่อื่น แต่เดิมพื้นเรือนด้านล่างเป็นพื้นไม้มีใต้ถุนยกสูงขึ้นจากพื้นดินเล็กน้อยพอให้เด็กๆ ลอดผ่าน เมื่อแม่น้ำน่านและน้ำป่ามาในหน้าน้ำก็จะทำให้น้ำขึ้นสูง บางครั้งในสมัยเด็กๆ เฮียเคนก็จะเอาเบ็ดมาตกปลาที่ใต้ถุนเรือน ร้านรักมิตรเป็นร้านที่ตัดเย็บเสื้อผ้าสากล อยู่บริเวณซอยกลาง



ตัวอย่างแผ่นป้ายประวัติศาสตร์ครัวเรือนและการติดตั้งบริเวณขายคาของเรือนแถวไม้ในแต่ละหลัง

จากกิจกรรมเชิงประวัติศาสตร์ไปสู่การนิยามคุณค่าของชุมชนใหม่

โดยสรุปกิจกรรมการเขียนประวัติศาสตร์โดยชุมชน และกิจกรรมการจัดทำประวัติศาสตร์ครัวเรือน กระตุ้นให้เกิดการสนทนา และการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน ก่อให้เกิดความตื่นตัวในวงกว้างและทำให้ชุมชนเริ่มหันกลับมามองหาคุณค่าของชุมชน เกิดความพยายามที่จะนิยามความหมายของตนเองผ่านชุดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ชุมชนร้อยเรียงขึ้น เป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์เข้ากับสภาพปัจจุบันทางกายภาพ หรือมิติทางกายภาพของชุมชน ซึ่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้สามารถเชื่อมโยงกับมิติทางกายภาพได้ 2 ระดับคือ คือ อออลสำรวจสภาพปัจจุบันที่จะกล่าวในส่วนต่อไปจะเป็นส่วนที่มีบทบาทสำคัญที่จะนำชุมชนไปสู่การค้นหา การประเมิน และการพยายามนิยามคุณค่าใหม่

2. การศึกษาลักษณะทางกายภาพและสภาพปัจจุบันของชุมชนวังกรด

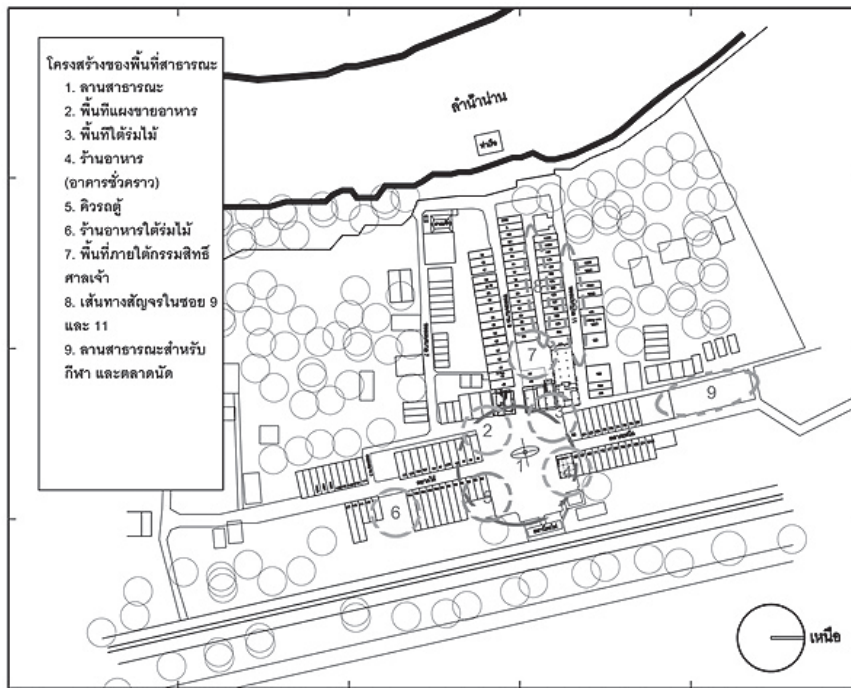
2.1 สภาพแวดล้อมของที่ตั้งชุมชน และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ผังชุมชนย่านพาณิชยกรรมเก่าวังกรดวางตัวเป็นแนวยาวจากแม่น้ำน่านไปยังสถานีรถไฟวังกรด แรกเริ่มมีซอยกลาง หรือ ซอย 9 ในปัจจุบันเป็นทางสัญจรหลักเพียงแค่ว่าสายเดียวต่อมาจึงขยายขึ้นอีกสองซอย คือซอย 7 และซอย 11 ตามที่ได้กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์ชุมชนวังกรด

รูปแบบอาคารที่เกิดขึ้นจะเป็นอาคารเรือนแถวไม้ที่วางตัวต่อเนื่องกันในแนวยาว (Linear) โดยพื้นที่ชั้นล่างเป็นบริเวณประกอบพาณิชยกรรมและชั้นบนเป็นพื้นที่พักอาศัย ระยะทางระหว่างสถานีรถไฟถึงลำน้ำน่านมีความยาวประมาณ 220 เมตร อาคารพาณิชยกรรมดังกล่าวนี้จะเรียงตัวสองฝั่งถนนแกนซึ่งมีความกว้างประมาณ 6 เมตร ลักษณะโดยทั่วไปของอาคารจะเป็นอาคารที่ด้านสกัดคล้ายอาคารทรงจั่วแต่ทั้งชายและมืองศาความลาดชันสองด้านไม่เท่ากัน อาคารเหล่านี้จะหันด้านข้างของอาคารเข้าหาแนวทางสัญจรต่อเนื่องกันไป บางชุดของอาคารมีโครงสร้างที่เชื่อมต่อกัน ใช้เสา-คานชุดเดียวกันและ ในบางช่วงมีโครงสร้างที่แยกออกจากกัน อย่างชัดเจน

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองการรถไฟได้ให้เช่าที่ตลอดริมทางรถไฟทางฝั่งเหนือและฝั่งใต้ของตัวสถานี ในการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์ จึงเกิดแนวอาคารขึ้นอีกแกนหนึ่งวางตัวตั้งฉากกับแกนเดิม หรือที่ชาวชุมชนในปัจจุบันเรียกว่า ตลาดเหนือและตลาดใต้ แนวอาคารเหล่านี้มีลักษณะที่วางตัวเป็นแนวยาวเช่นกันแต่ทั้งหมดนี้จะใช้โครงสร้างเสา-คานร่วมกัน หลังคาของอาคารกลุ่มนี้จะเป็นหลังคาทรงปั้นหยา ซึ่งในปัจจุบันมีการต่อขยายคานออกมาที่ชั้นหนึ่งเพื่อขยายพื้นที่หน้าร้าน มีลักษณะคล้ายอาเขต (Arcade) รูปแบบการใช้พื้นที่อาคารมีลักษณะโดยรวมคล้ายกันคือ ชั้นล่างเป็นพื้นที่ประกอบพาณิชยกรรมและชั้นบนเป็นพื้นที่สำหรับพักอาศัย

ในปัจจุบันพื้นที่บริเวณจุดตัวกันของแนวแกนซอยกลาง และแนวแกนตลาดเหนือใต้ จะมีลักษณะเป็นลานขนาดใหญ่ ทางเทศบาลวังกรดได้สร้างหอนาฬิกาเป็นจุดหมายตาบริเวณวงเวียน การใช้พื้นที่ของลานดังกล่าวนี้จะใช้ในการประกอบกิจกรรมของชุมชน การค้าขาย พื้นที่จอดรถ รวมถึงการจัดเทศกาลประจำปีของชุมชนที่เรียกว่ากันว่า “งานจ๊ว”



แสดงผังชุมชนวังกรด ลำน้ำน่านและสถานีรถไฟ

พื้นที่สาธารณะในชุมชน

ในปัจจุบันการเข้าถึงตลาดวังกรดผ่านทางถนนเทศบาลเลียบทางรถไฟ ถนนเส้นนี้จะผ่านสนามเด็กเล่น, ตลาดสด, ลานกีฬาสาธารณะ, ตลาดเหนือ และเข้าสู่ลานสาธารณะของชุมชน (หอนาฬิกา) ในที่สุด จากการศึกษาเอกสารประกอบทางประวัติศาสตร์ และคำบอกเล่าจากชาวชุมชน ในอดีตบริเวณลานหอนาฬิกานี้คือตัวตลาดสดที่เกิดขึ้นตามแนวแกนสถานีรถไฟไปยังท่าเรือลำน้ำน่าน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเนื้อหาประวัติศาสตร์ พัฒนาการของชุมชน

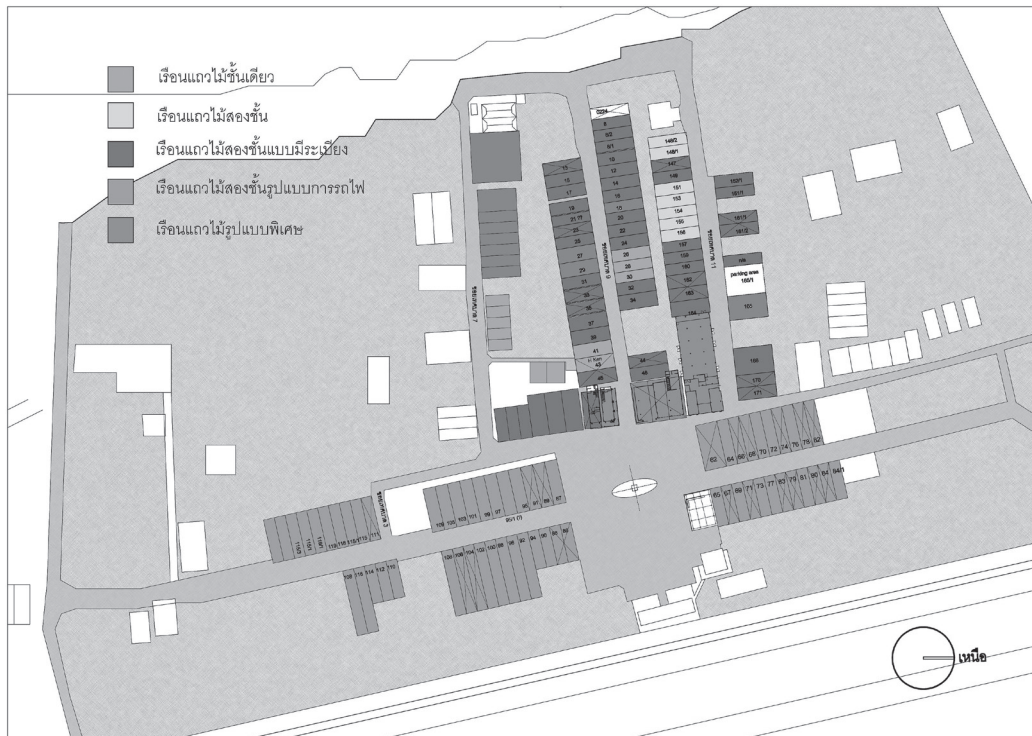
โครงสร้างของพื้นที่เปิดโล่ง (Structure of Open Space) หรือพื้นที่สาธารณะนี้ประกอบไปด้วยองค์ประกอบย่อยของที่ว่างดังนี้คือ แผงและรถเข็นขายอาหาร, พื้นที่ได้ร่มไม้, ร้านอาหาร (อาคารชั่วคราว), และคิวรถตู้บริเวณหัวมุมของอาคารตลาดใต้ นอกจากพื้นที่ลานหอนาฬิกาและองค์ประกอบย่อยแล้ว ยังมีพื้นที่สาธารณะย่อยที่สำคัญชีวิตประจำวันซึ่งกระจายตัวอยู่ในชุมชนเช่น ลานต้นทุกลาง (ร้านขายกล้วยเตี้ย), เส้นทางสัญจรในซอย 9 และ 11 การทำความเข้าใจถึงการใช้งานของที่ว่างข้างต้น ชี้แสดงให้เห็นถึง วิถีชีวิต และมิติทางสังคม เศรษฐกิจของวังกรดในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

2.2 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารพาณิชย์กรรมในย่านเก่าวังกรด

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม (Typology) ของย่านพาณิชย์กรรมเก่าวังกรดสามารถจำแนกตามลักษณะจำเพาะที่เกิดจากประเภทการใช้พื้นที่ เช่น การใช้พื้นที่ระเบียง, การใช้พื้นที่ได้ชายคา, อาคารชั้นเดียวหรืออาคารสองชั้น ลักษณะจำเพาะดังกล่าวนี้เกี่ยวเนื่องกับยุคสมัย และเงื่อนไขในการก่อสร้าง ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ดังนั้นการวิเคราะห์รูปแบบ

ข้างต้นจึงเป็นกระบวนการเพื่อนำไปสู่ การค้นหานัยยะทางสังคม-เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม อันเป็นพื้นฐานของการวางแผนฟื้นฟูชุมชนและออกแบบปรับปรุงอาคาร

การนำเสนอรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของตลาดวังกรดมีจุดประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ และเอกลักษณ์ทางรูปแบบของอาคาร ซึ่งเป็นพื้นฐานต่อการทำความเข้าใจต่อความหมาย คุณค่า อัตลักษณ์ และมิติทางประวัติศาสตร์ อาคารบ้านเรือนในวังกรดสามารถแบ่งประเภทตามลักษณะภายนอก (Appearance) ได้ 5 ประเภทคือ ก. อาคารเรือนแถวไม้ชั้นเดียว, ข. เรือนแถวไม้สองชั้น, ค. เรือนแถวไม้สองชั้นแบบมีระเบียง, ง. เรือนแถวไม้สองชั้นรูปแบบการรถไฟ และ จ. เรือนแถวไม้รูปแบบพิเศษ

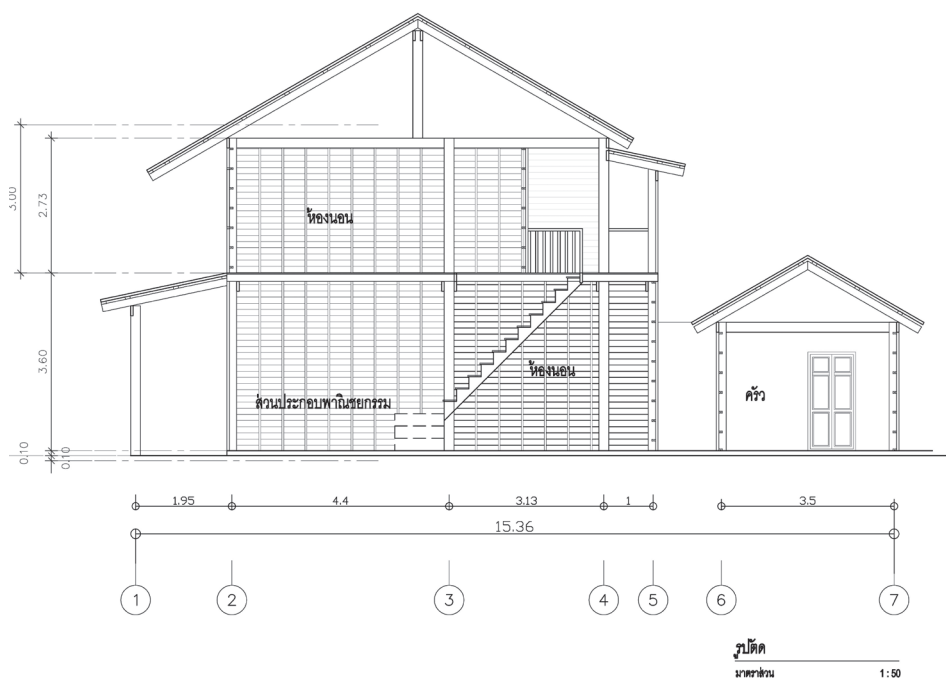


ผังชุมชนวังกรดแสดงตำแหน่งและประเภทอาคาร

1) **อาคารเรือนแถวไม้ชั้นเดียว** อาคารประเภทนี้พบในบริเวณซอยเทศบาล 7, 9 และ 11 อาคารมีความกว้างประมาณ 5 เมตร และมีความลึกที่ระยะประมาณ 12.5 เมตร ด้านหน้าอาคารจะขยายคาคูลุมมี ความกว้างอยู่ที่ประมาณ 1.5 เมตร ประตูด้านหน้าเป็นบานเฟี้ยมไม้ ประโยชน์ใช้สอยของอาคารจากหน้าบ้านลึกเข้าไปถึงหลังบ้านประกอบไปด้วย ส่วนประกอบพาณิชยกรรม บ้านกรณีศึกษาที่สำรวจพบว่าเป็นร้านเช่าวิดีโอ ส่วนถัดไปเป็นส่วนพักอาศัยมีการใช้ไฟฟ้าติดกันเป็นผนังห้อง ทางด้านท้ายของอาคารเป็นห้องเตรียมอาหารและห้องประกอบอาหาร มีลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่กึ่งเปิดโล่ง จากการสัมภาษณ์เชื่อว่าอาคารรูปแบบนี้เป็นอาคารยุคแรกของตลาดวังกรดซึ่งมีอายุเก่ากว่า 75 ปี

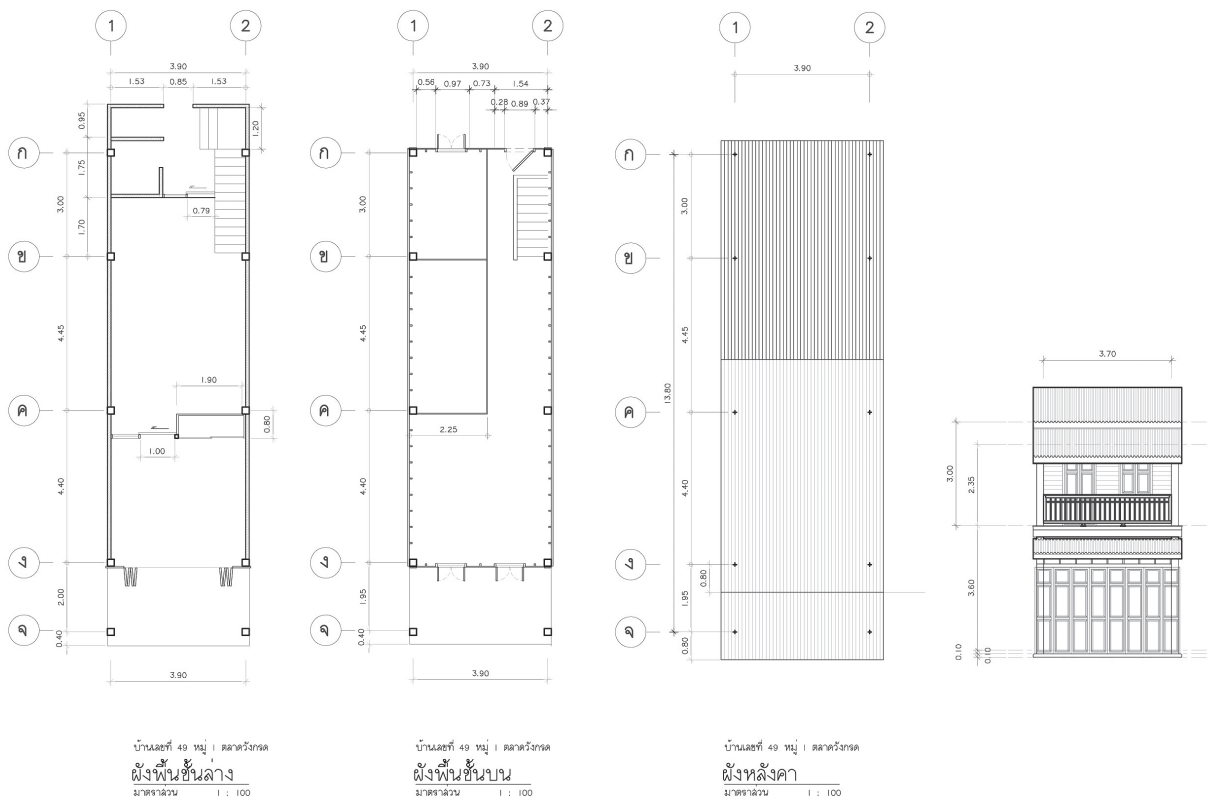


2) อาคารเรือนแถวไม้สองชั้น อาคารประเภทนี้พบในซอยเทศบาล 11 เป็นชุดอาคารเรือนแถวไม้ซึ่งมีความยาวต่อเนื่องกันที่ 5-6 หลังคาเรือน ด้านหน้าอาคารมีความกว้างประมาณ 4 เมตรและความลึกที่ระยะประมาณ 12.5 เมตร ชายคาด้านหน้าอาคารมีความลึกประมาณ 2 เมตร บางส่วนมีลักษณะเป็นทางเดินต่อเชื่อมกันและมีการตั้งโต๊ะเก้าอี้กลางแจ้งเพื่อใช้เป็นพื้นที่ในการพบปะสังสรรค์ของชาวชุมชน รูปทรงของหลังคาจะแยกเป็นสองส่วนคือส่วนประกอบพาณิชยกรรมด้านหน้า และส่วนครัวรวมถึงห้องน้ำอยู่ด้านหลัง โดยพื้นที่ระหว่างหลังคาสองบริเวณมีลักษณะคล้ายๆ ลานเล็กภายในอาคาร



แบบร่างวัดรูปตัดอาคารเรือนแถวไม้สองชั้น (โดยทิมวิชัย)

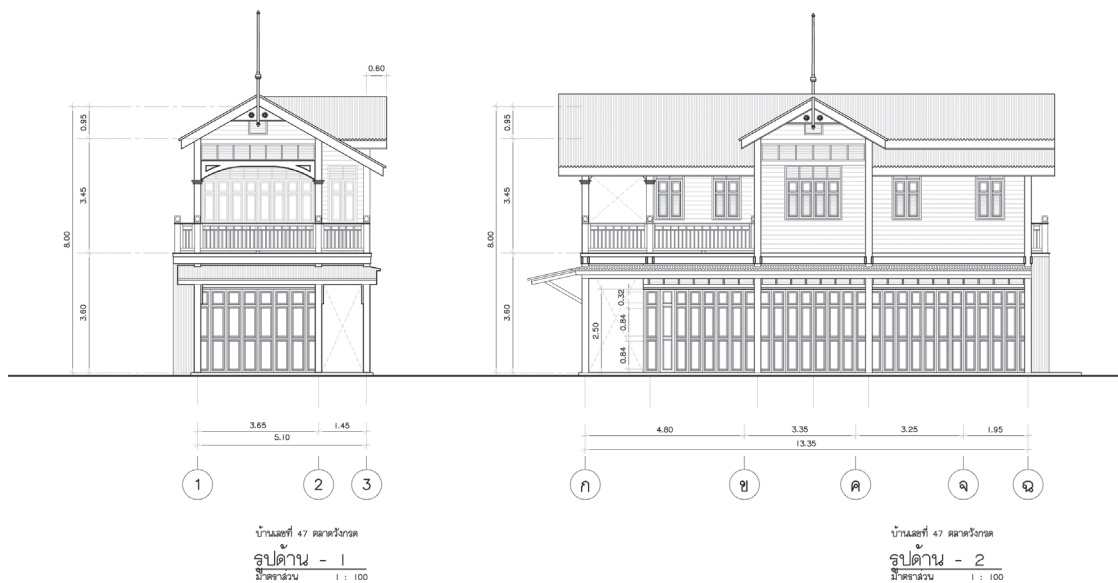
3) อาคารเรือนแถวไม้สองชั้นแบบมีระเบียงที่ชั้นสอง อาคารเรือนแถวไม้ชนิดนี้พบได้ในซอยเทศบาล 9 และ 11 หน้ากว้างของอาคารอยู่ที่ระยะ 4.5 - 5 เมตร พื้นที่ใต้ชายคาอาคารถูกแบ่งย่อยจากการตั้งโครงสร้างเสารับพื้นระเบียงชั้นสองเป็นช่วงๆ ข้อมูลจากประวัติศาสตร์บ่งชี้ว่าพื้นที่ใต้ชายคาดังกล่าวมีไว้เพื่อให้ผู้ประกอบการรายย่อยที่ไม่มีหน้าร้านเป็นของตนเอง หรือร้านไม่ได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ใจกลางของการค้าขายมาเช่าประกอบการ พื้นที่ส่วนแรกของอาคารจะเป็นพื้นที่ประกอบพาณิชย์ ส่วนหลังมีการกั้นฝาไม้ความสูงประมาณ 2.5 เมตรไว้เป็นส่วนพักผ่อน ห้องครัวอยู่ด้านหลังและชั้นสองเป็นห้องนอน



แบบร่างวัดอาคารเรือนแถวไม้แบบมีระเบียงที่ชั้นสอง (โดยทีมวิจัย)

4) อาคารเรือนแถวไม้สองชั้นรูปแบบการรถไฟ อาคารประเภทนี้ตั้งอยู่ในแนวขนานกับแนวทางรถไฟ มีลักษณะคล้ายอาคารเรือนแถวไม้สองชั้นแต่หลังคาเป็นทรงปั้นหยา โครงสร้างเสา-คาน และผนังเป็นโครงสร้างร่วมที่ใช้ร่วมกันระหว่างอาคาร สำหรับฝาไม้จะนับกรรมสิทธิ์เจ้าของในฝั่งที่โครงสร้างตั้งอยู่ ในปัจจุบันบริเวณด้านหน้าอาคารจะมีชายคาความยาวประมาณ 2.5 เมตร ซึ่งเชื่อว่าต่อขยายมาเป็นเวลาประมาณ 20 ปี ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระบุว่าบริเวณภายใต้ชายคานี้เคยใช้เพื่อการประกอบพาณิชย์กรรมแต่ปัจจุบันไม่ได้ใช้แล้ว ช่วงเสาของอาคารประกอบด้วย 2 ช่วงเสาคือ 4.5 เมตร และ 4.0 เมตร

5) **อาคารเรือนไม้ลักษณะพิเศษ** อาคารประเภทนี้สร้างขึ้นในช่วงประมาณปี 2490 เป็นต้นมา ตั้งอยู่ในซอยเทศบาล 9 และ 11 เอกลักษณะของอาคารอยู่ที่ โครงสร้างของอาคารช่วงอาเขตมีลักษณะที่ซับซ้อน กล่าวคือ มีการพาดจันทันของโครงสร้างชายคาเข้าไปบรรจบกับคานพื้นชั้นสอง เทองศาลาดลงมาแล้วมีเสาไม้วิ่งทะลุขึ้นไปเป็นโครงสร้างรับพื้นระเบียงด้านบน ลักษณะทางโครงสร้างดังกล่าวแสดงถึงพัฒนาการอันต่อเนื่องมาจากอาคารประเภทอื่นๆ ของชุมชนตลาดเก่าวังกรด ซึ่งเป็นลักษณะที่มีความเฉพาะตัวอย่างยิ่ง



แบบร่างวัดอาคารเรือนแถวไม้รูปแบบพิเศษ (โดยทีมวิจัย)

2.3 คุณค่าทางสถาปัตยกรรมและพื้นที่ของชุมชนพาณิชยกรรมวังกรด

ในที่นี้คุณค่าทางสถาปัตยกรรมถูกวิเคราะห์มาจากข้อมูลชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์และการสำรวจทางกายภาพ มิติทางประวัติศาสตร์ช่วยเผยให้เห็นถึงความหมายที่แฝงอยู่ในเนื้อของสถาปัตยกรรม ซึ่งทฤษฎีที่ว่าด้วยคุณค่าและความแท้ (Authenticity) นั้น ได้แบ่งชุดข้อมูลของความหมายออกเป็น 2 ประเภทคือ คุณค่าในเชิงรูปธรรม (Tangible) และในเชิงนามธรรม (Intangible) และสามารถแจกแจงรายละเอียดเชิงองค์ประกอบเพื่อการอธิบายได้ดังต่อไปนี้ คือ, รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและ สถานที่ตั้ง (Setting and Location), รูปทรงอาคารและวิธีการออกแบบอาคาร (Form and Design), การใช้งานและการจัดวางประโยชน์ใช้สอย (Use and Function), วัสดุและเนื้อหา (Material and Substance), ธรรมเนียมในการก่อสร้าง และกรรมวิธีช่าง (Tradition and Technique) (NARA Conference 1994)

• รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและสถานที่ตั้ง (Setting and Location)

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และพัฒนาการของชุมชนในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวของการวางผังและกระบวนการการก่อเกิดอัตลักษณ์ อันเป็นพัฒนาการที่ค่อยๆ เกิดขึ้นและมีกลไกของตัวเองซึ่งกินเวลานานหลายทศวรรษ สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานถึงความรุ่งเรืองของระบบสังคม-เศรษฐกิจของชุมชนพาณิชยกรรมแห่งนี้ อันเนื่องจากการสำรวจและสัมภาษณ์ชาวชุมชนเกี่ยวเนื่องกับอาคารที่เรียงตัวเป็นแนวยาวเสมือน

หนึ่งสร้างขึ้นมาพร้อมๆ กันทั้งแนว ซึ่งในความเป็นจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ อาคารดังกล่าวสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่ไม่พร้อมกันโดยเจ้าของอาคารที่แตกต่างกัน แต่ในการสร้างจะมีการเจรจาในการใช้เสาหรือคานาร่วมกัน แม้ถ้าไม่ใช้องค์ประกอบเหล่านี้ร่วมกัน อาคารก็ยังคงจะรักษาระดับของแนวคานาระเบียง, คานาพื้น และคานอสองของโครงสร้างหลังคาให้เท่ากัน ซึ่งน่าจะอนุมานได้ว่าการที่อาคารแต่ละหน่วยประกอบกันขึ้นมาเป็นผังรวมที่มีเอกภาพ และแนวแกนที่มีความชัดเจนได้นั้นเพราะชาวชุมชนมีสำนึกในองค์รวมร่วมกัน (Sense of integrity) และระบบคุณค่าร่วมกัน (Common shared value) (Rapoport 1969) ลักษณะดังกล่าวนี้ยังสามารถสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่สำคัญสองประการ อันจะถูกใช้ในเป็นฐานในการจัดทำกลยุทธ์การฟื้นฟูของโครงการคือ ก) ความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือน และ ข) ความสัมพันธ์ในองค์ความรู้ทางการก่อสร้าง

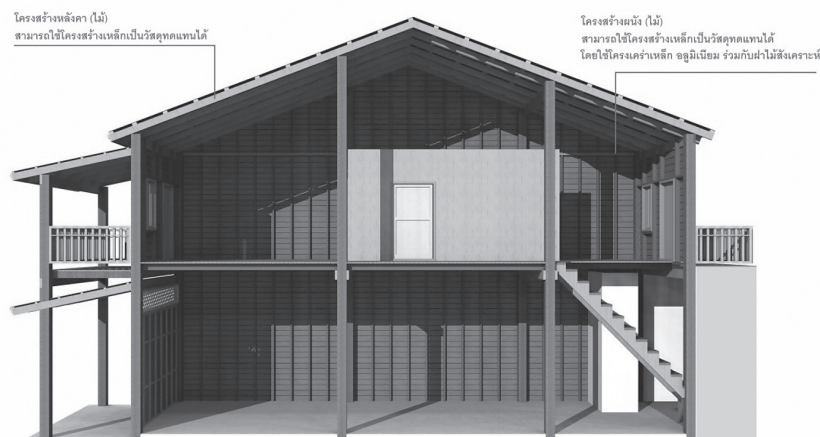
• วัสดุ (Material)

อาคารรูปแบบประเพณีในพื้นที่วังกรดโดยมากสร้างจากโครงสร้างไม้และมุงด้วยหลังคาสังกะสีโบราณลอนเล็ก (แผ่นบางกว่าที่ใช้ในปัจจุบัน) พื้นชั้นล่างเป็นพื้นเทคอนกรีตบนผิวดินอัดแน่น ผนังเป็นผนังไม้ตีซ้อนเกล็ดหรือตีตามนอน ไม้ที่นิยมใช้คือไม้แดง และไม้สัก ซึ่งโดยมากไม้สักจะพบการใช้งานในอาคารเรือนแถวไม้ชั้นเดียว ไม้ที่ใช้เป็นวัสดุในการก่อสร้างเหล่านี้ได้มาจากการ “สะสม” ของเจ้าของบ้าน เมื่อมีรายได้ก็จะซื้อไม้เก็บไว้สำหรับการปลูกเรือน บ้างว่าต้องใช้เวลารั้ง 2 ปีในการเก็บสะสมไม้

• การออกแบบและ ระเบียบวิธีทางโครงสร้าง (Design and Building Method)

โครงสร้างของอาคารรูปแบบประเพณีจะเป็นโครงสร้างเสา-คาน ไม้ โดยเสาไม้จะมีหน้าตัดโครงสร้างอยู่ที่ 15x15 เซนติเมตร คานไม้มีขนาดอยู่ที่ 5x15 และ 5x 20 เซนติเมตร ความกว้างด้านหน้าของอาคารอยู่ที่ 3.5-5.0 เมตร ส่วนความลึกของอาคารจากด้านหน้าอาคารมีช่วงเสาอยู่ที่ 1.5-2.0 เมตร และลึกต่อเนื่องไปประมาณ 3 ช่วงเสา คือ 4.40, 4.40 และ 3.00 เมตร ฝาไม้มีทั้งฝาไม้ตีซ้อนเกล็ดและฝาไม้ตีตามนอน โดยมีหน้าไม้อยู่ที่ประมาณ 6 นิ้ว โครงสร้างที่ใช้เป็นโครงไม้เนื้อแข็งระยะระหว่างโครงอยู่ที่ 50 เซนติเมตร

สัดส่วนของอาคารจึงจะเป็นอาคารที่มีชั้นล่างสูงกว่าชั้นบนอย่างเห็นได้ชัด ด้วยเงื่อนไขของการใช้โครงสร้างเสาร่วมกัน จึงทำให้แนวกว้างของชั้นสอง, แนวระเบียง และแนวชายคามีระยะความสูงที่เท่ากันและสม่ำเสมอตลอดแนวการวางตัวตามยาว



ภาพแสดงโครงสร้างของเรือนแถวไม้ในวังกรด

- **ธรรมเนียมปฏิบัติในการก่อสร้าง (Tradition)**

เงื่อนไขที่สำคัญที่กำหนดการก่อสร้างคือ การรักษาความสม่ำเสมอของแนวโครงสร้างและการใช้โครงสร้างร่วมกัน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวนี้จะเป็นประเด็นในการกำหนดวิธีการก่อสร้าง เมื่อเจ้าของอาคารสั่งสมไม้ได้ในปริมาณที่เหมาะสม จะจ้างช่างมาทำการปลูกเรือน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระบุว่าโดยมากเป็นช่างเชื้อสายจีน (ในปี พ.ศ. 2499 ค่าใช้จ่ายในการว่าจ้างประมาณสี่หมื่นบาท) หลังจากนั้นจะมีการเจรจาตกลงเพื่อให้ใช้ฝาไม้ร่วมกัน คำสั่งสอนที่ตกทอดกันมาระหว่างรุ่นกล่าวว่า “โครงคร่าไม้อยู่ด้านบ้านของใคร บ้านหลังนั้นคือเจ้าของฝา” ลักษณะการก่อสร้างเช่นนี้แทบจะเป็นไปได้ในสังคมยุคปัจจุบัน เพราะความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนได้เปลี่ยนไปแล้ว ดังนั้นลักษณะการใช้ฝาร่วมของชุมชนจึงเป็นลักษณะที่สำคัญอย่างยิ่งอันเป็นหลักฐานปรากฏถึงคุณค่าอันแน่นแฟ้นของสังคมชุมชนวงศ์รดที่สั่งสมมาแต่อดีต



ลักษณะของการใช้โครงสร้างร่วมกัน

2.4 สภาพปัจจุบันและปัญหาของที่อยู่อาศัย

2.4.1 ปัญหาเชิงการใช้พื้นที่และสภาพการใช้งาน

การสำรวจสภาพปัจจุบันของการใช้พื้นที่มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ถึงสาเหตุอันเป็นที่มาของอาคารที่ถูกทิ้งร้างและสถาปัตยกรรมที่หุ่ดโทรม ในการสำรวจทีมงานวิจัยใช้เครื่องมือสองประเภทคือ 1) แบบสำรวจการใช้พื้นที่ และ 2) แบบสำรวจความเสื่อมสภาพของโครงสร้างอาคาร ข้อมูลของแบบสำรวจการใช้พื้นที่ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะการใช้พื้นที่ซึ่งเปลี่ยนแปลงไป, การสิ้นสุดลงของประโยชน์ใช้สอย, การทิ้งร้างในบางบริเวณที่เลิกใช้งานแล้ว ลักษณะดังกล่าวสามารถกล่าวโดยถึงสาเหตุของปัญหาได้ 2 ประเด็นคือ

- **ลักษณะของอาคารพาณิชย์ที่กลายเป็นอาคารพักอาศัย และการใช้พื้นที่อาคาร**

พื้นที่ในซอยเทศบาล 9 ในอดีตเคยเป็นพื้นที่ศูนย์กลางการค้าขาย ปัจจุบันเมื่อเศรษฐกิจหดตัวร้านค้าต่างๆ เลิกประกอบกิจการ อาคารพาณิชย์จึงได้ถูกใช้เพียงแต่เพื่อการพักอาศัยเท่านั้น พื้นที่ได้ขายคาที่ในอดีตให้เช่าเป็นแผงลอยประกอบกิจการจึงถูกทิ้งร้างไม่ได้ใช้การ หรือในบางหลังถูกปรับให้เป็นส่วนหน้าบ้าน พื้นที่หน้าร้านถูกปรับให้

เป็นพื้นที่พักผ่อนหรือห้องรับแขกตามความนิยมในปัจจุบัน อุปกรณ์ในการประกอบกรายังคงเหลือให้เห็นมากมาย พื้นที่ในโซนตลาดเหนือ ตลาดใต้ ก็มีหลักที่ซบเซาลงเช่นกัน พื้นที่ใต้ชายคาถูกทิ้งร้างหรือใช้เป็นที่เก็บของหน้าบ้าน

• **ลักษณะของอาคารพาณิชย์ที่ดำเนินการโดยผู้สูงอายุ และการใช้พื้นที่อาคาร**

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยหนึ่งที่ร้านค้าต่างๆ เลิกประกอบกิจการเนื่องมาจากผู้ประกอบการสูงอายุและไม่มีคนรับช่วงดูแลต่อ หรือร้านที่ผู้สูงอายุยังประกอบการต่อนั้นก็ดำเนินไปด้วยความลำบาก พื้นที่ชั้นสองของอาคารมักจะถูกทิ้งร้างเนื่องจากผู้สูงอายุไม่สามารถขึ้นบันไดที่มีความชันสูงได้ โดยมากพื้นที่ส่วนห้องพักผ่อนชั้นล่างได้ถูกปรับปรุงให้เป็นห้องนอน

พื้นที่/ สถานะ การใช้งาน	อดีต	ปัจจุบัน
1. ชายคาหน้าอาคาร	ให้เช่าประกอบพาณิชย์กรรม	ไม่ได้ใช้งาน
2. พื้นที่ส่วนหน้า (ชั้นล่าง)	พื้นที่หน้าร้านสำหรับประกอบพาณิชย์กรรม	ปรับเป็นพื้นที่สำหรับพักผ่อน และรับแขก
3. พื้นที่ส่วนหลัง(ชั้นล่าง)	ครัวและพื้นที่เตรียมอาหาร	ปรับเป็นห้องนอน เนื่องจากความสะดวกในการใช้พื้นที่ของผู้สูงอายุ
4. ห้องน้ำ(ชั้นล่าง)	ห้องน้ำ	ยังคงใช้เป็นห้องน้ำ
5. พื้นที่ห้อง (ชั้นบน)	ห้องนอน	ปรับเป็นพื้นที่เก็บของเนื่องจากโดยมากเป็นผู้สูงอายุขึ้นบันไดไม่สะดวก
6. ระเบียง (ชั้นบน)	ใช้สำหรับตากผ้าและพักผ่อน	ไม่ได้ใช้งาน

ตารางสรุปสถานะการใช้พื้นที่ของอาคารพาณิชย์กรรม

2.4.2 ปัญหาในเชิงกายภาพและรูปแบบของสถาปัตยกรรม

นอกจากการสำรวจสถานะของการใช้พื้นที่ ทีมวิจัยยังได้เก็บข้อมูลการเสื่อมสภาพขององค์ประกอบอาคารเพื่อประเมินถึงอายุการใช้งาน และสถานะของความแออัดจะเป็นพื้นฐานในการกำหนดแนวทางการฟื้นฟูต่อไป การเก็บข้อมูลดังกล่าวนี้ทางทีมศึกษาได้แบ่งประเด็นการสำรวจไปตามองค์ประกอบของโครงสร้างอาคารจากพื้นถึงหลังคา โดยมีประเด็นปัญหาที่พบดังต่อไปนี้

ปัญหาด้านตัวอาคารจำแนกตามองค์ประกอบ	พื้นที่สำรวจ					
	โซนเหนือ	โซนใต้	ซอย 7	ซอย 9	ซอย 11	รวม
โครงสร้างฐานราก เสา คาน	2	1	3	2	0	8
โครงสร้างพื้น คาน ตง ไม้กระดาน	3	2	2	2	1	10
โครงสร้างหลังคา วัสดุฉนวน และชายคา	5	1	4	3	2	15
ผนังและ ประตู- หน้าต่าง	8	5	7	4	3	27
ระบบสุขาภิบาล และท่อระบายน้ำ	0	0	1	0	0	1

ปัญหาการเสื่อมสภาพโดยมากมีสาเหตุมาจาก 2 ปัจจัยหลักคือ ความชื้น และมาจากการถูกทิ้งร้าง ความเสื่อมสภาพจากความชื้นมักจะเกิดที่รอยต่ออาคารเช่น รอยต่อระหว่างเสากับพื้น รอยต่อระหว่างเสาชายคา รอยต่อระหว่างเรือนแถว (ตามที่ได้กล่าวสรุปไว้ในประเด็นธรรมเนียมปฏิบัติในการก่อสร้าง) ความเสื่อมสภาพจากการถูกทิ้งร้างมักพบในบริเวณชั้นบนของอาคารโดยจะเริ่มจากชายคาผุพังจนทำให้ฝนสาด กรอบวงกบประตูหน้าต่างชำรุดและส่งผลถึงความเสียหายต่อเนื่องเข้ามาในอาคาร

3. การฟื้นฟูชุมชนพาณิชยกรรมเก่าวังกรด

3.1 แนวคิดเรื่องการหดตัวของเมืองและการสร้างกลยุทธ์ในการฟื้นฟู

ปัญหาที่ก่อให้เกิดบรรดาความซบเซาของชุมชนคือ การถูกทิ้งร้าง, การเลิกประกอบการ, การย้ายออก, ประชากรในวัยทำงานออกไปทำงานนอกพื้นที่เหลือเพียงผู้สูงอายุ ความซบเซาของของเศรษฐกิจนี้ได้ค่อยๆ กัดกร่อนชุมชนศาสตร์ทางด้านแผนเมืองเรียกปัญหาดังกล่าวนี้อีกว่า “การหดตัวของเมือง” (Shrinkage of the City) ปัญหาดังกล่าวนี้นี้ไม่สามารถแก้ไขด้วยเครื่องมือหรือ แนวทางการพัฒนาเมืองแบบปกติ (Conventional Model of Urban Development) เนื่องจากกลไกที่ใช้ขับเคลื่อนชุมชนเช่น เศรษฐกิจ-สังคมตกอยู่ในสภาวะวิกฤตหรือแม้แต่การสร้างกลไกทางประชาคมก็เป็นไปได้ยาก (Oswalt 2006, p13) ดังนั้นการแก้ปัญหาจึงจำเป็นต้องเลือกใช้วิธีการที่สามารถจะปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของชุมชน เพื่อสร้างโอกาสใหม่ทั้งในเชิงกลไกทางสังคมและการใช้พื้นที่

ปัญหาหลักๆ ที่มีลักษณะที่ค่อนข้างจะสากลที่เกิดขึ้นได้ทั้งในเมืองประวัติศาสตร์หรือแม้แต่เมืองอุตสาหกรรมเก่าซึ่งพบทั้งในสหภาพยุโรป หรือแม้แต่ในญี่ปุ่น ลักษณะที่มีร่วมกันของปัญหานี้จึงให้เกิดกลุ่มที่เป็นสากล เพื่อที่จะรับมือกับปัญหาดังกล่าวขึ้นชื่อว่า “Shrinking Cities” งานวิจัยของกลุ่มนี้สรุปแนวทางที่ได้ทดลองปฏิบัติเพื่อที่จะรับมือกับปัญหาไว้ 4 แนวทางคือ การรื้อออก (Deconstructing), การประเมินคุณค่าใหม่ (Reevaluating), การปรับโครงสร้างการจัดการใหม่ (Reorganizing), การสร้างมโนภาพใหม่ (Imaging) แกนความคิดหลักของวิธีการทั้งสี่ประเภทนี้คือการเข้าไปแทรกแซง (Intervention) เพื่อที่จะปรับโครงสร้างของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Social Interaction) ซึ่งมีแนวทางที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ 3 คือ

- การประเมินคุณค่าใหม่ (Reevaluating) หมายถึง การค้นหาความเป็นไปได้ของการใช้พื้นที่ฐานทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงสังคมและกายภาพ (พื้นที่) ในรูปแบบใหม่ที่เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน วิธีการนี้มีความคล้ายกับแนวคิดการประยุกต์และการนำกลับมาใช้ใหม่ของประโยชน์ใช้สอย (Adaptive Reuse) ในแนวคิดสายอนุรักษ์
- การปรับโครงสร้างการจัดการใหม่ (Reorganizing) หมายถึง การตั้งคำถามกับสถาบันทางสังคม เพื่อที่จะหาความเป็นไปได้ในการสร้าง กระบวนการ, โครงสร้าง, โปรแกรมการใช้งาน รูปแบบใหม่ อันสามารถก่อให้เกิดโอกาสในการพัฒนาใหม่ได้
- การสร้างมโนภาพใหม่ (Imaging) หมายถึง กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ การนิยามคุณค่าและความหมายของชุมชนใหม่

ชุมชนวังกรดเป็นพื้นที่ซึ่งมีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ โครงสร้างทางกายภาพของชุมชนมีความหมายและคุณค่าที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของพื้นที่ ถึงแม้ว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เคยขับเคลื่อนชุมชนในยุคหนึ่งได้อ่อนแรงลง และอาจจะเป็นไปได้ยากถ้าจะพยายามผลักดันพื้นที่ให้รุ่งเรืองดังเช่นอดีต อย่างไรก็ตามก็คงเป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่ชุมชนนี้จะต้องเสื่อมหรือถูกทิ้งร้างไป ทางทีมวิจัยร่วมกับกลุ่มประชาคมได้เลือกที่จะนำกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาการหดตัวของเมืองมาลองปฏิบัติใช้โดยเลือก 3 แนวทางข้างต้น โดยหวังที่จะเปิดโอกาสให้กับกิจกรรมใหม่ๆ กิจกรรมที่ทางชุมชนได้นำเสนอมา มีตัวอย่างเช่น กิจกรรมวังกรดชุมชนประวัติศาสตร์ และ กิจกรรมวังกรดชุมชนอาหาร (การจัดตลาดนัดอาหารในช่วงวันหยุด) ประวัติศาสตร์ของวังกรดจะถูกนำมาบอกเล่าให้ และการตีความใหม่ให้เหมาะสมกับความต้องการของสภาพปัจจุบัน

3.2 การปฏิบัติการฟื้นฟูและข้อเสนอแนะในการซ่อมแซมอาคาร

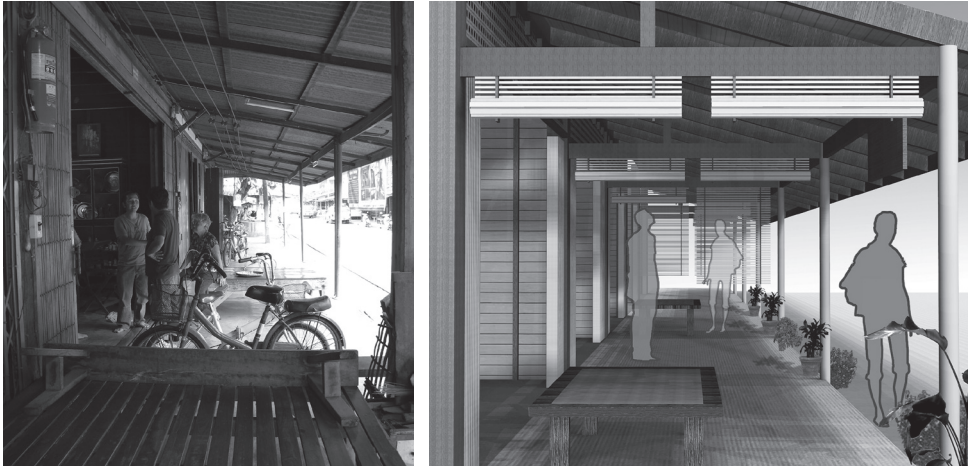
ในบทความนี้ผู้เขียนขอเสนอการปฏิบัติการฟื้นฟู 3 ตัวอย่าง ที่น่าสนใจเพื่อสาธิตการประยุกต์ใช้หลักการแก้ปัญหาการหดตัวของเมือง และเพื่อสร้างข้อถกเถียงถึงความเป็นไปได้ในการนำหลักการข้างต้นนี้มาใช้ในพื้นที่ซึ่งประสบปัญหาใกล้เคียงกัน ซึ่งในที่นี้จะขอเสนอการแก้ปัญหา 3 ประการคือ ก) การทิ้งร้างของพื้นที่ ข) ปัญหาความชื้น และ ค) ปัญหาความทรุดโทรมของอาคาร ผ่านทาง การพัฒนาพื้นที่ได้ขยายคา การสร้างพื้นที่จัดแสดงในอาคารเรือนแถว และ ข้อเสนอแนะหลักเกณฑ์ในการปรับปรุงรูปแบบ

1. การพัฒนาพื้นที่ได้ขยายคาหน้าเรือนแถว : การประเมินคุณค่าใหม่

พื้นที่ได้ขยายคาสำหรับให้ผู้ค้ารายย่อยเช่าประกอบการประกอบเป็นพื้นที่ซึ่งถูกทิ้งไม่ได้ใช้ประโยชน์ หลังจากการประกอบพาณิชย์กรรมสิ้นสุดลง ลักษณะที่น่าสนใจอย่างหนึ่งของพื้นที่ได้ขยายคานี้คือ ลักษณะของที่ว่างซึ่งยาวต่อเนื่องกันตลอดแนว อันเป็นลักษณะที่น่าสนใจในประเด็นของ “การออกแบบ” และ “ระเบียบทางโครงสร้าง” ในเชิงแหล่งที่มาของความแท้ ทางทีมวิจัยได้ปรึกษากับชุมชนผ่านทางกระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบโดยมีความเห็นพ้องต้องกันว่าพื้นที่ดังกล่าวสามารถที่จะพัฒนาเพื่อสร้างโอกาสให้เกิดกิจกรรมใหม่ โดยการสร้างคุณค่าของพื้นที่ใหม่ในรูปของพื้นที่ทางสัญจรสาธารณะได้ขยายคา (Arcade)

โดยการปรับการใช้สอยให้เป็นพื้นที่สาธารณะมีความจำเป็นที่จะต้องปรับคุณสมบัติทางสถาปัตยกรรม 2 ประการ คือ การปรับผังของพื้นที่ และการปรับโครงสร้างเสารับชายคา

- การปรับผังของพื้นที่สามารถทำได้ โดยการจัดวางเฟอร์นิเจอร์ลอยตัวใหม่ การจัดการกับพื้นที่เก็บของ, พื้นที่วางระหว่างหลัง และนอกจากนี้ยังได้เสนอทางเลือกสำหรับเรือนแถวบางหลังที่ยังต้องการรักษาความเป็นส่วนตัวยู่โดยการใช้มู่ลี่ไม้บังตา
- การปรับโครงสร้างเสารับชายคา เป็นผลที่ตามมาจากการปรับผังการใช้งานและการขยายทางเท้า อนึ่งในอดีตชุมชน ใช้ถนนเป็นเส้นทางเดินซึ่งมักจะไม่ค่อยสะดวกเกิดขึ้นเมื่อฝนตกหรือแดดแรง ทีมนักออกแบบจึงเสนอที่จะใช้พื้นที่อาเขตดังกล่าวนี้เป็นทางเท้าไปด้วย



พื้นที่ได้ขายคาก่อนการปรับปรุง การสร้างคุณค่าของพื้นที่ใหม่ในรูปของพื้นที่ทางสัญจรสาธารณะ



แนวเสารับขายคาก่อนการปรับปรุง

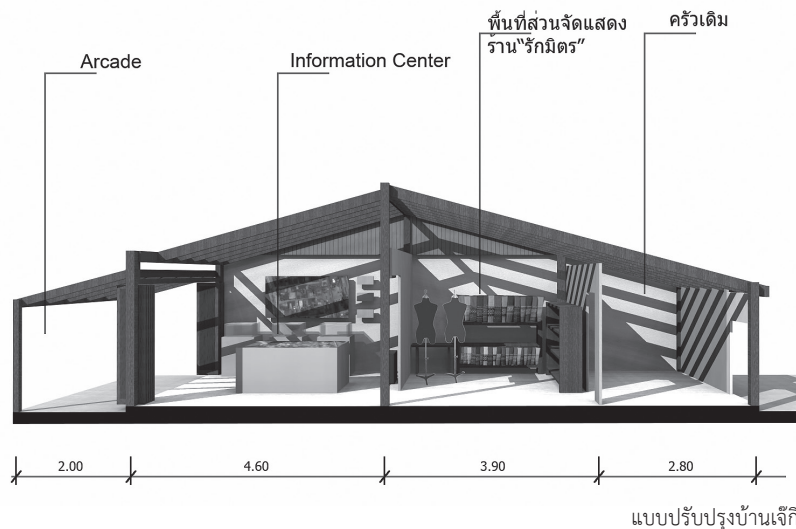
แนวเสาที่ถูกย้ายเข้ามาเพื่อขยายทางสัญจร

ในส่วนของการจัดจ้างงานก่อสร้าง ทีมงานวิจัยได้จัดจ้างช่างท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้ทางกรรมวิธีของการปรับโครงสร้างเหล่านี้อยู่กับชุมชนต่อไป ผลจากการทดลองทำการปรับการใช้งานพื้นที่ได้ขายคากว่า 5 เรือนแถวพบว่า ชุมชนให้ความตอบรับที่ดี และสามารถปรับพฤติกรรมการใช้พื้นที่ดังกล่าวได้ รวมถึงชุมชนมีความสนใจที่จะนำวิธีการดังกล่าวไปขยายผลต่อไป

2. การสร้างพื้นที่จัดแสดงในอาคารพาณิชย์กรรมเก่า : การตีความประวัติศาสตร์ใหม่

เมื่อการประกอบพาณิชย์กรรมสิ้นสุดลง หน้าร้าน บ้าย และ ตู้แสดงสินค้าเป็นองค์ประกอบของที่ว่าง ซึ่งเป็นหลักฐานของความรุ่งเรืองในอดีต ที่มิวสิยร่วมกับประชาคมเห็นว่า พื้นที่ค้าขายและ องค์ประกอบเหล่านี้ศักยภาพที่จะปรับไปเป็นพื้นที่จัดแสดงในลักษณะของ “พิพิธภัณฑ์มีชีวิต”

เจ้าของร้านค้าในอดีตจะมีบทบาทใหม่เป็นภัณฑารักษ์และนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สามารถจะถ่ายทอดเรื่องราวประวัติศาสตร์ครัวเรือน บรรยายภาพของตลาดวังกรดสมัยรุ่งเรืองให้แก่ผู้มาเยี่ยมชม การเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ค้าขายเป็นพื้นที่จัดแสดงประวัติศาสตร์กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัว แม้แต่บางกรณีที่เกิดในลักษณะการแข่งขันที่แต่ละครัวเรือนจะไม่ยอมอ่อนข้อให้กันในการหาของเก่าและเรื่องราวมานำเสนอ ตลาดเก่าวังกรดมีความสามารถที่จะค่อยๆ ปรับโครงสร้างทางสังคมของชุมชนพาณิชย์มาเป็น เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าได้

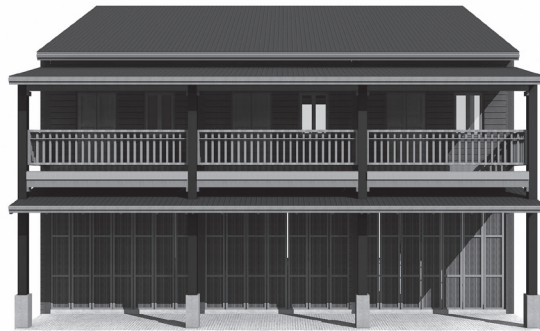


บ้านเก่าเล่าเรื่องชุมชนวังกรด

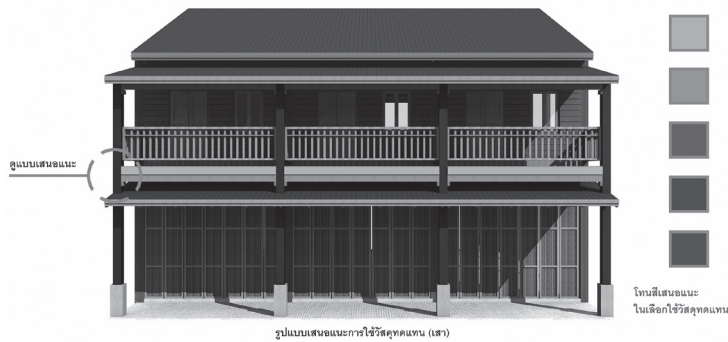
3. ข้อเสนอแนะหลักเกณฑ์ในการปรับปรุงรูปแบบ : การสร้างภาพลักษณ์ใหม่

คุณค่าของชุมชนวังกรดเป็นลักษณะคุณค่าที่เกิดขึ้นจากองค์รวม ดังนั้นในการรักษาคุณค่าของอาคารเรือนแถวในวังกรดจึงไม่สามารถที่จะทำเพียงหลังใดหลังหนึ่ง หากแต่จะต้องทำร่วมกันและได้รับความร่วมมือจากชุมชน การมีหลักเกณฑ์ที่ใช้ร่วมกันในการซ่อมแซมอาคาร (Guideline) จะช่วยให้ชุมชนยังคงสามารถที่จะรักษาองค์รวมของคุณค่าเหล่านี้ไว้ได้

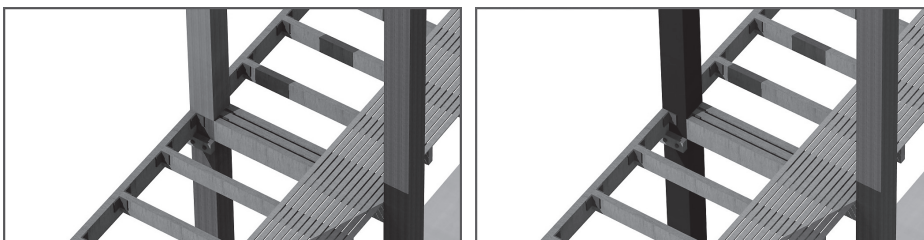
ข้อเสนอแนะในการซ่อมแซมอาคารมีลักษณะเป็นแผนระยะยาว หน้าที่ของหลักเกณฑ์เสนอแนะในการปรับปรุง มีหน้าที่ 2 บทบาทคือ ก) แก้ปัญหาในเชิงกายภาพของอาคารบ้านเรือนในชุมชนวังกรด (จากการสำรวจสภาพปัจจุบัน) และ ข) ยกระดับคุณค่าและความหมายในรูปแบบสถาปัตยกรรม, การจัดสรรพื้นที่ และโครงสร้างสถาปัตยกรรม หัวข้อของประเด็นปัญหาที่ได้ในการสำรวจ ถูกพิจารณาบนพื้นฐานของระบบคุณค่า-ความหมายดั้งเดิม และกรอบในการยกระดับคุณภาพของอาคาร โดยแบ่งหัวข้อถูกแบ่งไปตามองค์ประกอบอาคารซึ่งมีประเด็นดังต่อไปนี้ เสาและชายคา ด้านหน้าอาคาร, วัสดุผนังและโครงสร้างหลังคา, พื้น, ผนังและประตูหน้าต่าง, และระเบียง อีกทั้งยังได้เสนอทางเลือกในการใช้วัสดุทดแทนนอกเหนือจากไม้ ซึ่งในที่นี้จะขอยกตัวอย่างที่น่าสนใจมานำเสนอดังนี้



ข้อเสนอแนะการปรับปรุงโดยใช้วัสดุดั้งเดิม



ข้อเสนอแนะการปรับปรุงโดยใช้วัสดุทดแทน



การเสริมแรงในบริเวณรอยต่อของโครงสร้าง กรณีวัสดุดั้งเดิม การเสริมแรงในบริเวณรอยต่อของโครงสร้าง กรณีวัสดุทดแทน (เหล็ก)

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

หลักการที่สำคัญอย่างหนึ่งของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Implementation research) คือการวัดผลกระทบเชิงบวกที่ตอบสนองต่อโครงการที่ได้ทดลองทำ (Pilot project) หรือการประเมินผลที่ได้รับในวงกว้าง (Impact) ของโครงการนำร่อง โครงการฟื้นฟูตลาดวังครตน์ใช้การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการใช้พื้นที่ในรูปแบบใหม่ เกิดมุมมองที่มีต่อระบบคุณค่าในมุมใหม่ เกิดการจัดการโครงสร้างสังคมใหม่ รวมไปถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การปลูกจิตสำนึกใหม่ และนำไปสู่การพัฒนาทางสังคมในที่สุด ผลที่ได้รับจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการสามารถสรุปไปเป็นหัวข้อได้ดังต่อไปนี้

• กระแสการปรับปรุงอาคาร

จากการปรับปรุงพื้นที่ได้ขยายคา และกันสาดอาคารบริเวณโดยรอบลานหอนาฬิกาได้กระตุ้นให้ชุมชนเห็นถึงผลประโยชน์และบรรยากาศทางสังคมที่ดีขึ้นเมื่อปัญหาทางกายภาพได้คลี่คลายลง ส่งผลให้เกิดการขยายผลการปรับปรุงที่ริเริ่มอย่างเป็นอิสระโดยชุมชนเอง เช่น การเปลี่ยนวัสดุผนัง การทาสีอาคารโดยเลือกใช้สีที่เหมาะสมต่อองค์รวมของสถาปัตยกรรมชุมชน (สอดคล้องต่อ Guideline) การวางแผนโดยชุมชนเองในการขยายผลการปรับปรุงพื้นที่ได้ขยายคา



การขยายผลการปรับปรุงด้วยชุมชนเอง

• กระแสของประวัติศาสตร์ครัวเรือน

ก่อให้เกิดความภูมิใจในปมหลังของครอบครัว ที่ก่อนหน้านี้ตนเองอาจจะเห็นว่าเป็นเรื่องปกติ แต่เมื่อเผยแพร่เรื่องราวออกไปกลับเป็นเรื่องที่สังคมให้คุณค่า ตนเองเลยคิดทบทวนและเกิดกระบวนการทำความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับคุณค่าของอดีตของตน

• กระแสของการจัดแสดงภายในบ้าน

เป็นผลที่ตามมาจากการจัดทำประวัติศาสตร์ครัวเรือน หลังจากที่เกิดกระแสการพูดคุยแลกเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับอดีต ชาวชุมชนจึงเริ่มตระหนักถึงคุณค่าของประวัติศาสตร์ในมิติที่เล็กลงกว่าประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน เริ่มเห็นคุณค่าของวิถีชีวิต การประกอบพาณิชยกรรมหรืออาชีพของต้นตระกูลตนเอง แม้ชุมชนพาณิชยกรรมจะผ่านช่วงเวลาของความรุ่งเรืองมาแล้วแต่หลักฐานของคุณค่าของอดีตเหล่านี้ยังคงในรูปแบบของเครื่องใช้ที่ยังคง

หลงเหลือภายในบ้าน เช่นจักรเย็บผ้าสำหรับร้านตัดเสื้อ หรือ ถ้วยชามสำหรับร้านอาหาร กระแสการ “โซว์” ของเก่านำไปสู่การทำพื้นที่จัดแสดงภายในอาคาร หลังจากที่เราเริ่มทำได้ 2 หลังก็เกิดการกระแสนของการขยายตัวของครัวเรือนที่มีความปรารถนาที่จะจัดแสดงของต่อไปเรื่อยๆ



การเกิดขึ้นของอย่างเป็นอิสระของพื้นที่จัดแสดงภายในบ้านโดยชาวชุมชน

• กระแสการฟื้นฟูและกระตุ้นเศรษฐกิจ

ภายหลังจากการปฏิบัติการจัดทำโครงการนำร่องทางกายภาพแล้วเสร็จชุมชนมีความตื่นตัวต่อการพัฒนาพื้นที่และคุณภาพชีวิตของตนเอง ก่อให้เกิดพลังการขับเคลื่อนชุมชนจากภายใน การพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชนประเด็นสำคัญหนึ่ง คือ การฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจที่ซบเซาในชุมชนให้กลับมาดีขึ้น อันจะส่งผลต่อการกลับเข้ามาของประชากรวัยทำงานในชุมชนด้วย แผนการฟื้นฟูและกระตุ้นเศรษฐกิจที่ การศึกษาได้วางไว้เป็นแนวทางในการจัดทำแผนพัฒนาต่อเนื่อง มี 2 ประเด็นหลัก คือ การฟื้นฟูตลาด และ การฟื้นฟูอัตลักษณ์ประกอบอาชีพ ซึ่งจะดำเนินการในภายหน้าต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กุลศิริ อรุณภาคย์. **ศาลเจ้า ศาลจีน ในกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพลส, 2553.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **บ้านกับเมือง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ธนิช เลิศชาญฤทธ์. **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), 2554.
- พรพรรณ โรจนานนท์. **วิถีจีน**. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2546.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **พิธีกรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2551.
- สมรภัช ชัยสิงห์กานานนท์. **บรรณาธิการ. ตลาดในชีวิต ชีวิตในตลาด**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2549.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพิจิตร กระทรวงวัฒนธรรม. **หนังสือวัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดพิจิตร (เมืองพิจิตร)**. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.
- เสียวจิ๋ว. **ตัวตน คน “แต่จ้าว”**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2554.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. **บั้งไฟพญางิ้ว วัฒนธรรมไทยจีน : ไม่ต้องต้องแสง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สิดา, 2547.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. **วิถีจีน-ไทย ในสังคมสยาม**. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2550.

ภาษาต่างประเทศ

- Amos Rapoport, **House, Form and Culture**. USA: Prentice-Hall, Inc, 1969.
- Philipp Oswalt (ED) and Elke Beyer, **Shrinking Cities**. Bonn : Hatje Cantz, 2006.
- World Heritage Committee. **Nara Document on Authenticity**. Japan, 1994.

Wangkrot Historic District : Reinterpreting History towards Design Intervention

Panipa Pindavanija

Researcher, Center for Integrated Socio-Spatial Research, Sripatum University

Suchon Mallikamarl

Researcher, Center for Integrated Socio-Spatial Research, Sripatum University

Abstract

Rehabilitation of Historic Wangkrot Market is an action research implemented and integrated toward 3 fields of practice: local historiography, public participation and building intervention. This article aims to reflect how the development mechanism emerged upon the series historically activities. Two levels of historiography are concerned on this study : the history of settlement and the historical census (history of individual). In order to conduct such historiography, various tools were employed: interview, literature review, public gathering and "poster as data presentation." The results of this first phase are the distribution of historical framework and knowledge. Moreover, the community was indirectly stimulated and aware of their own existed values.

The series of activities related history was transposed to the planning of pilot project. The public forum and the focused group facilitated the discussion of reinterpreting historical fabric: how to re utilize the neglected historical area in nowadays circumstance. Two case studies are demonstrated here in this article : the adaptive reuse of neglected undercover area to the arcade-like space and the conversion of historic commercial space to the living museum.

The initiations of these pilot projects generate the extended positive impact to the community. There are the spontaneous initiatives by local people themselves, for instance : the emergence of private livings exhibition and the independent renovation of the houses, however, highly respect the whole integrity. The social impact could also be seen on such concurrent, there is a conceiving of merchants group as a new social organization to establish the weekend food market.

Keywords : Rehabilitation, Conservation, History, Public Participation, Design Intervention, Adaptive Reuse

